

**ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ РОЗДІЛУ
«ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ»
ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Методичні рекомендації

Рекомендовано до друку та практичного використання вченою радою
Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти 30.11 2020 р., протокол № 14

Рецензенти:

П.М. Оксьом – викладач кафедри теорії і методики змісту освіти
КЗ Сумського ОІППО, кандидат наук з фізичного виховання, доцент
В.В. Коропченко – учитель предмета «Захист України»
КЗ Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів № 1 імені
В.С.Стрельченка, старший учитель, підполковник

За редакцією:

І.В. Удовиченко – проректор з науково-педагогічної та методичної
роботи КЗ Сумського ОІППО, доктор педагогічних наук, доцент

Укладач:

Н.М.Сукачова – методист навчально-методичного відділу
координації освітньої діяльності та професійного розвитку
КЗ Сумського ОІППО

Особливості навчання розділу «Основи цивільного захисту»
предмета «Захист України» у закладах загальної середньої освіти :
методичні рекомендації. Уклад. Н.М. Сукачова, за ред. І.В. Удовиченко
Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2020. 80 с.

Методичні рекомендації «Особливості навчання розділу «Основи
цивільного захисту» предмета «Захист України» у закладах загальної
середньої освіти, розроблені відповідно до чинної навчальної програми
«Захист Вітчизни» для закладів загальної середньої освіти (рівень
стандарту), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від
23.10.2017 № 1407.

Призначається вчителям закладів загальної середньої освіти, які
навчають змісту предмета «Захист України».

Зміст	Стор.
Передмова.....	4
Методичні рекомендації щодо формування предметної компетентності учнів з тем «Надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу та загроза їх виникнення», «Надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного і соціально-політичного характеру» розділу «Основи цивільного захисту» предмета «Захист України».....	5
Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту	13
Методичні рекомендації щодо формування предметної компетентності учнів з тем «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях», «Основні рятувальних та інших невідкладних робіт» розділу «Основи цивільного захисту» предмета «Захист України».....	14
Перелік нормативно-правових актів з питань цивільного захисту	40
Алгоритм дій у надзвичайній ситуації.....	43
Алгоритм підготовки населення до евакуаційних дій.....	46
Інструкція-порядок щодо укриття населення у захисних спорудах.....	49
Порядок дій в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру	51
Тривожна (екстрена) валіза: її необхідність та вміст.....	55
Пам'ятка! Обережно! Підозрілий предмет!	57
Алгоритм дій при аваріях з вибухами і пожежами.....	60
Порядок дій у натовпі.....	61
Правила поведінки під час і після захоплення вас заручником.....	64
Словник термінів.....	65
Використані джерела.....	76

Передмова

Цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період. Організація цивільного захисту в Україні на всіх етапах його становлення й розвитку безпосередньо пов'язана з національною безпекою та обороною держави.

Оновлена навчальна програма предмета «Захист України» передбачає вивчення учнями розділу «Основи цивільного захисту».

Завдання учнів у процесі опанування змісту розділу «Основи цивільного захисту» предмета «Захист України» – ознайомлення з нормативно-правовою базою єдиної державної системи цивільного захисту, оволодіння базовими знаннями про цивільний захист в Україні та як наслідок, – дотримання власної безпеки під час надзвичайних ситуацій мирного й воєнного часу.

Методичні рекомендації щодо формування предметної компетентності учнів з тем «Надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу та загроза їх виникнення», «Надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного і соціально-політичного характеру», «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях», «Основні рятувальних та інших невідкладних робіт» розділу «Основи цивільного захисту» предмета «Захист України» стосуються навчальних матеріалів для засвоєння учнями теоретичних знань, формування в здобувачів освіти безпекової поведінки у надзвичайних ситуаціях та предметної компетентності.

У методичних рекомендаціях, також розміщено перелік нормативно-правових актів з питань цивільного захисту, опис прав та обов'язків громадян у сфері цивільного захисту; алгоритми дій у надзвичайній ситуації, дій при аваріях з вибухами і пожежами, щодо підготовки населення до евакуаційних дій; інструкція-порядок щодо укриття населення у захисних спорудах; порядки дій в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру й дій у натовпі, правила поведінки під час і після захоплення людини заручником, словник термінів.

Методичні рекомендації допоможуть учителям сформувати в учнів практичні вміння та навички користуватися основними засобами індивідуального захисту органів дихання та шкіри, медичними засобами захисту відповідно до вимог чинної освітньої програми з предмета «Захист України» для закладів загальної середньої освіти (рівень стандарт), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407.

**Методичні рекомендації
щодо формування предметної компетентності учнів
з тем «Надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу та загроза їх
виникнення», «Надзвичайні ситуації природного, техногенного,
воєнного і соціально-політичного характеру»
розділу «Основи цивільного захисту»
предмета «Захист України»**

На сучасному етапі розвитку цивілізації науково-технічний прогрес не лише не гарантує повної безпеки людству, а часто його результати призводять до надзвичайних ситуацій через антропогенний вплив на довкілля, недосконалість технологій та обладнання й суб'єктивний чинник виробництва.

Постійне зростання виробничої діяльності в умовах упровадження високих технологій та унікального обладнання сприяє великій концентрації радіаційно-, хімічно- та вибухопожежонебезпечних підприємств. Світове промислове виробництво подвоюється кожні 12-15 років. Зростання кількості підприємств значно підвищує ймовірність виникнення аварій [11, с. 24].

Викиди вуглекислого газу спричинили глобальне потепління, яке створює все більше ризиків для людства. Процес танення льодовиків Антарктиди й Арктики може мати катастрофічні наслідки, ідеться про пандемії невідомих хвороб, оскільки організм людини не має від них захисту. У товщі мерзлоти міститься понад 300 небезпечних вірусів і мікроорганізмів. Крім того з мерзлоти вивільнюється парниковий газ – метан. Причиною цього стають придонні глибоководні течії, які виникають на фоні глобального потепління. Такі небезпеки мають природний характер [7].

Недосконалість законодавчо-правової бази, неадекватна етно-соціальна політика, інформаційний тиск, низька виконавча дисципліна, психологічні особливості людей можуть призвести до надзвичайної ситуації суспільного або соціально-політичного характеру.

Гонка озброєнь, високі видатки на осучаснення й розвиток військової техніки, розширення міжнародного тероризму, формування могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, можливість застосування військових технологій у космічному просторі є загрозами для людства через ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Науково-технічний прогрес, який донедавна сприймався як гарант благополуччя людини, сьогодні характеризується загостренням питань безпеки життєдіяльності людини, а відтак постає проблема пошуку шляхів їх вирішення.

Світове співтовариство намагається встановити оптимальне співвідношення між науково-технічним прогресом, розвитком і безпекою цивілізації. Сучасний науковий, технічний, фінансовий потенціал за умови наявності політичної волі й консолідації зусиль усіх держав мають змогу запустити механізм протидії глобальним проблемам людства. Таким як кліматичні зміни, які вже зараз призводять до екологічних катастроф, тероризмом, військовими конфліктами, загрозою використання ядерної зброї, соціальними й гуманітарними проблемами.

З метою наближення до світових стандартів і міжнародної конвенції щодо надання допомоги в сфері цивільного захисту, яку Україна підписала в 2000 році, видозмінено діяльність служби «Цивільна оборона». Указом Президента України від 24 грудня 2012 року № 726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» створено єдину Державну службу України з надзвичайних ситуацій [19].

Кожен громадянин відповідно до Конституції України має право на захист свого життя й здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, застосування зброї, а також на вимогу гарантованого забезпечення реалізації цього права від органів виконавчої влади, керівників підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності й підпорядкування.

Для забезпечення ефективного захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, ураховуючи євро інтеграційні прагнення України, наша держава як гарант цього права, створює та розвиває єдину державну систему цивільного захисту, яка б гарантувала власну безпеку й відповідала високим європейським стандартам.

Створення ефективної системи цивільного захисту передбачає:

- перехід до програмно-цільового управління;
- упровадження новітніх інформативно-управлінських і комп'ютерних технологій;
- підвищення інформаційної компетентності управлінців усіх рівнів, що працюють у цій сфері.

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» акцентувати увагу учнів, що цивільний захист виконує найвищою мірою гуманну роль у нашому житті, а умови безпечної життєдіяльності забезпечуються самою людиною.

Вивчаючи розділ «Основи цивільного захисту», учні повинні усвідомити, що мова йде про їхнє власне життя й життя інших людей. Варто вчителю наголосити, що ті, хто не вміє користуватись засобами захисту, не знає правил надання домедичної допомоги ураженим, не дотримується правил безпечної поведінки в умовах надзвичайних ситуацій, буде безпорадним і не зможе зберегти своє життя й прийти на допомогу іншим. Звідси, – потреба у важливості набуття вмінь і навичок із захисту населення в надзвичайних ситуаціях.

Нагадуємо вчителям, що при підготовці до уроків з розділу «Основи цивільного захисту» доцільно користуватися інформаційними даними з матеріалів обласних (міських, районних) курсів цивільної оборони, інструкторсько-методичних занять, які проводять начальники штабів цивільного захисту, офіційних засобів масової інформації й коментарів щодо надзвичайних ситуацій на об'єктах господарської діяльності, зі спеціалізованих періодичних видань.

У процесі навчання змісту «Основи цивільного захисту» рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» ретельно опрацювати нормативно-правову базу єдиної державної системи цивільного захисту, зміст навчального матеріалу.

З метою формування предметних компетентностей учнів під час вивчення тем «Надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу та загроза їх виникнення», «Надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного та соціально-політичного характеру», доцільно звернути увагу на вимоги, які ставляться до рівня підготовки та очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, а це, зокрема:

називають:

- основні положення нормативно-правової бази цивільного захисту й міжнародні розпізнавальні знаки;

- складові єдиної державної системи цивільного захисту;

- види;

- загальні ознаки й рівні надзвичайних ситуацій;

пояснюють:

- важливість знань основ цивільного захисту;

- негативний вплив надзвичайних ситуацій на довкілля й життєдіяльність людини;

характеризують:

- причини виникнення надзвичайних ситуацій, їх вплив на довкілля й безпеку життєдіяльності людини;

оцінюють:

- обстановку в надзвичайних ситуаціях і визначають заходи, щодо попередження надзвичайних ситуацій суспільного, соціально-політичного й терористичного походження;

наводять:

- приклади виникнення надзвичайних ситуацій в Україні й за її межами;

- потенційно небезпечні об'єкти міста (району);

дотримуються:

- правил безпечної поведінки при виникненні надзвичайних ситуацій.

Вивчення цивільного захисту проводиться окремо в групах юнаків і дівчат. Практичне закріплення теоретичного матеріалу з розділу «Основи цивільного захисту» передбачається під час проведення Дня

цивільної оборони (цивільного захисту) у закладах загальної середньої освіти.

Отримані знання з розділу «Основи цивільного захисту» за оновленою навчальною програмою предмета «Захист України» формують в учнів сучасний погляд на природні й техногенні умови власного існування, усвідомлення, що людина є частиною природи та її благополуччя цілком залежить від благополуччя природи. На практичних заняттях з використанням табельного навчального майна й приладів учні отримують практичні навички щодо дій в умовах аварій, катастроф і стихійних лих і стійкі навички щодо дотримання заходів безпеки.

Розкриваючи зміст навчального матеріалу щодо законодавчого й нормативно-правового забезпечення функціонування єдиної державної системи цивільного захисту та її складових учителі повинні: підкреслювати, що правовою основою цивільного захисту є Конституція України, Кодекс цивільного захисту України, інші закони України, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України; зазначати, що Кодекс цивільного захисту є другим за значимістю нормативно-правовим актом, і регулює суспільні відносини у сфері цивільного захисту; звертати увагу учнів на зміст статей Конституції України [10]:

- обов'язок держави є захист життя людини (стаття 27);
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу (стаття 16);
- кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (стаття 50).

Кожна з надзвичайних ситуацій, яка призводить до негативних наслідків для життєдіяльності населення й суб'єктів господарювання класифікується за такими критеріями:

- сфера походження;
- час прояву;
- природа матеріального носія;
- наслідки від реалізації небезпек.

Надзвичайні ситуації воєнного характеру – особлива група надзвичайних ситуацій, що виникають на певній території й викликані повсякденною діяльністю військ і впливом сучасних засобів ураження на збройні сили та інші військові формування, об'єкти економіки та населення.

За часом прояву небезпеки можуть бути імпульсними й кумулятивними. Імпульсні небезпеки реалізуються миттєво або за короткий проміжок часу. Кумулятивні небезпеки характеризуються

значною тривалістю і, можливо, тому психологічно вони сприймаються як менш небезпечні, але за негативними наслідками вони можуть бути співрозмірними з імпульсними небезпеками.

Кожна потенційна небезпека має свого матеріального носія. При вивченні небезпеки важливо встановити природу цього носія. Якщо не встановлено природи матеріального носія небезпеки, то неможливо виявити шляхи її відвернення чи зменшення шкоди від неї.

Наслідки від реалізації небезпек призводять до травм, а в окремих випадках до летальних випадків.

Деякі надзвичайні ситуації можуть трапитися в будь-якому регіоні, наприклад, дорожньо-транспортні пригоди. Статистика свідчить, що протягом кожних 10 хвилин відбувається одна дорожньо-транспортна пригода, кожних дві години в автокатастрофах гине одна особа.

Певні виробничі аварії – тільки на певних об'єктах. У даний час в Україні функціонують чотири АЕС (Південноукраїнська, Запорізька, Рівненська й Хмельницька). Небезпека може надійти від Воронізької й Курської АЕС. На території України розташовано 6000 різних установ та організацій, діяльність яких може викликати радіоактивні відходи (АЕС, уранодобувна й переробна промисловість, зона відчуження Чорнобильської АЕС) [15].

Державний реєстр України містить дані про понад 24 тисячі небезпечних об'єктів. На території України промислових об'єктів у декілька разів більше, ніж у розвинених європейських країнах. Майже третина з цих підприємств (близько 12 тис.) становить потенційну небезпеку. На 1610 об'єктах господарювання зберігається чи використовується понад 283 тис. тонн сильнодіючих ядучих речовин (СДЯР), у тому числі 9,8 тис. тонн хлору, 178,4 тис. тонн аміаку. З них I ступеня хімічної небезпеки – 76 об'єктів; II ступеня – 60 об'єктів; III ступеня – 1134 об'єкти. Усього в зонах можливого хімічного зараження від цих об'єктів проживає понад 20 млн. чоловік (38,5% населення країни). До них належать підприємства хімічної й нафтопереробної промисловості, підприємства з потужними холодильними установками (молокозаводи, м'ясокомбінати), які використовують аміак як холодоносії [15].

Довжина магістральних газопроводів на території України становить 3,9 тис. км. Їх роботу забезпечують 31 компресорна станція перекачування нафти й 69 газових перекачувальних станцій. Довжина продуктопроводів становить 3,3 тис. км. Майже весь перерахований вище технічний комплекс уже вичерпав свій ресурс, що робить його об'єктом підвищеної безпеки [15].

Досить критичне становище в країні склалося в комунальному господарстві. Четверта частина водопровідних очисних споруд і систем фактично відпрацювали свій термін. У кожній п'ятої насосної станції закінчився термін експлуатації. У системах каналізації відпрацювали

термін експлуатації 26% систем й 17% насосних станцій. Нині у водоймища скидається без попереднього очищення майже 250 м куб./доб стічних вод [15].

До надзвичайних ситуацій природного характеру належать:

- космогенні (падіння на землю астероїдів, зіткнення Землі з кометами, кометні зливи, зіткнення Землі з метеоритами і болідними потоками, магнітні бурі);

- геофізичні (землетруси, виверження вулканів);

- геологічні (зсуви, селі, обвали, осипи, лавини, схильні зливи, просадка земної поверхні в результаті карсту, ерозії, куруми, пилові бурі);

- метеорологічні (бурі (9-11 балів), урагани (12-15 балів), смерчі (торнадо), шквали, вертикальні вихори);

- гідрометеорологічні (великий град, сильний дощ (злива), сильний снігопад, сильна ожеледь, сильний мороз, сильна хуртовина, сильна спека, сильний туман, посуха, суховій, заморозки);

- морські гідрологічні (тропічні циклони (тайфуни), цунамі, великі хвилі, (5 балів і більше), сильне колювання рівня моря, сильний тягун у портах, ранній крижаний покрив у портах або припай, натиск льодів, інтенсивний дрейф льодів, непрохідний (важкопрохідний) льод, обледеніння суден, відрив прибережних льодів);

- гідрологічні (високі рівні води, повінь, дощові паводки, затори і зажори, вітрові пагони, низькі рівні води, ранній льдостав і передчасна поява льоду на судноплавних водоймах і річках, підвищення рівня ґрунтових вод (підтоплення));

- природні пожежі (лісові пожежі, пожежі степових і хлібних масивів, торф'яні пожежі, підземні пожежі горючих копалин) [4, с. 176].

Серед надзвичайних ситуацій природного походження на Україні найчастіше трапляються:

- геологічні небезпечні явища (зсуви, обвали та осипи, просадки земної поверхні);

- метеорологічні небезпечні явища (зливи, урагани, сильні снігопади, сильний град, ожеледь);

- гідрологічні небезпечні явища (повені, паводки, підвищення рівня ґрунтових вод та ін.);

- природні пожежі лісових та хлібних масивів;

- масові інфекції та хвороби людей, тварин і рослин [1].

Особливості географічного положення України, атмосферні процеси, наявність гірських масивів, підвищень, близькість теплих морів зумовлюють різноманітність кліматичних умов: від надлишкового зволоження в західному Поліссі – до посушливого – у південній степовій зоні. Виняткові кліматичні умови на південному березі Криму, у горах Карпат та Криму. У наслідок взаємодії всіх цих факторів виникають небезпечні стихійні явища.

Для певної місцевості вони мають катастрофічний характер. На території України понад 30 міст, сіл і сільських населених пунктів у Криму, Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Львівській областях, які знаходяться на шляху селевих потоків. Усього в Карпатах виявлено понад 290 селевих водозборів [15].

Зсуви й гірські обвали найбільш характерні для західних областей України, а також узбережжя Чорного й Азовського морів. Площі зсувонебезпечних процесів за останні 30 років зросли в 5 разів. Відповідно до міжнародної статистики до 80% зсувів у даний час пов'язано з діяльністю людини [15].

Сильні снігопади найчастіше спостерігаються в Карпатах, а також у лісостеповій і степовій зонах.

Землетруси, повені, зсуви, селеві потоки, бурі, урагани, снігові заноси, лісові пожежі лише протягом останніх 20 років забрали життя більше трьох мільйонів чоловік. За даними Організації Об'єднаних Націй, за цей період майже один мільярд жителів нашої планети зазнав збитків від стихійних лих.

Всесвітня організація охорони здоров'я спалах короновирусної хвороби (COVID 2019), спричинений SARS-CoV-2, визнала пандемією 11 березня 2020 року. Розповсюдження хвороби призвело до запровадження карантину в різних країнах світу. Пандемія призвела до серйозних глобальних соціально-економічних наслідків, також вплинула на системи освіти у всьому світі (у 135 країнах) і стала основною причиною масового закриття закладів середньої загальної освіти, університетів. Це також надзвичайна ситуація.

Надзвичайні ситуації соціального характеру:

– збройні напади, захоплення й утримання важливих об'єктів або реальна загроза вчинення таких акцій;

– замах на керівників держави;

– напад, замах на членів екіпажу повітряного або морського (річкового) судна, викрадення або спроба викрадення, знищення або спроба знищення таких суден, захоплення заложників з числа членів екіпажу чи пасажирів;

– установлення вибухового пристрою в громадському місці, установі, організації, підприємстві, житловому секторі, на транспорті;

– зникнення або викрадення з об'єктів зберігання, використання, переробки та під час транспортування зброї, боєприпасів, бронетехніки, вибухових матеріалів, радіоактивних речовин тощо [13, с. 119].

В останній час в Україні посилилася загроза виникнення надзвичайних ситуацій у зв'язку з телефонним тероризмом. Телефонні погрози щодо мінування, як правило, стосуються вокзалів, станцій метро, лікарень, закладів освіти, адміністративних установ.

Звертаємо увагу вчителів предмета «Захист України» на необхідність донести до учнів інформацію, яку їм варто взяти до уваги.

Сучасні лабораторні методи дослідження голосу навіть за незначними записаними фразами визначають стать, вік, масу, стан здоров'я, регіон проживання, національність. Цих даних достатньо, щоб установити особистість абонента. Кримінальним кодексом України, за такі витівки стягують значний грошовий штраф або позбавляють волі на термін до п'яти років. Учням слід пам'ятати, що за неповнолітніх платять батьки.

Нагадуємо вчителям, що якісне засвоєння навчального матеріалу теми «Надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного і соціально-політичного характеру» неможливе без глибокого й осмисленого вивчення надзвичайних ситуацій, які характерні для регіону, ознайомлення з потенційно небезпечними об'єктами регіону, області, міста, села.

Вивчення можливих надзвичайних подій, характерних для певної місцевості – необхідна умова для розробки та здійснення комплексних заходів, які скеровані на унеможливлення або зменшення наслідків аварій, катастроф та стихійних лих.

Звертаємо увагу вчителів предмета «Захисту України», що сучасна молода людина в умовах глобалізованого й технократичного суспільства може потрапити у надзвичайні або екстремальні ситуації, коли загроза життю і здоров'ю може бути критично високою.

Проаналізувавши такі ситуації, фахівці – рятувальники виробили основні поради щодо поведінки тих, хто в них потрапив:

- передбачайте небезпеку;
- навчіться контролювати свою поведінку;
- будьте самостійними;
- умійте думати, аналізувати, знаходити вихід із ситуації;
- швидко приймайте рішення;
- наполегливими будьте і впевненими, коли в цьому є реальна потреба, але й умійте також підкорятись керівнику;
- не втрачайте надії, якщо немає більше сил боротися за життя;
- шукайте інші шляхи, перш ніж здатися;
- ... і навіть тоді не здавайтесь!

Рекомендуємо вчителям акцентувати увагу учнів на визначальні риси, які допоможуть перемогти в складній ситуації: витримка, самоконтроль, дисциплінованість, фізична підготовка, а головне прагнення і вміння вижити.

Права та обов'язки громадян щодо цивільного захисту

1. Громадяни України мають право:

- на отримання інформації про надзвичайні ситуації або небезпечні події, що виникли або можуть виникнути, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі;
- забезпечення засобами колективного та індивідуального захисту та їх використання;
- звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій;
- участь у роботах із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільних формувань цивільного захисту;
- отримання заробітної плати за роботу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі залучення до таких робіт згідно з трудовими договорами;
- соціальний захист та відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків;
- медичну допомогу, соціально-психологічну підтримку та медико-психологічну реабілітацію у разі отримання фізичних і психологічних травм [9].

2. Громадяни України зобов'язані:

- дотримуватися правил поведінки, безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях;
- дотримуватися заходів безпеки в побуті та повсякденній трудовій діяльності, не допускати порушень виробничої і технологічної дисципліни, вимог екологічної безпеки, охорони праці, що можуть призвести до надзвичайної ситуації;
- вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення, надання домедичної допомоги постраждалим, правила користування засобами захисту;
- повідомляти службу екстреної допомоги населенню про виникнення надзвичайних ситуацій;
- у разі виникнення надзвичайної ситуації до прибуття аварійно-рятувальних підрозділів вживати заходів для рятування населення і майна;
- дотримуватися протиепідемічного, протиепізоотичного, протиепіфитотичного режимів та режимів радіаційного захисту;
- виконувати правила пожежної безпеки, забезпечувати будівлі, які їм належать на правах приватної власності, первинними засобами пожежогасіння, навчати дітей обережного поводження з вогнем [9].

**Методичні рекомендації щодо формування предметної
компетентності учнів
з тем «Основні способи захисту населення в надзвичайних
ситуаціях», «Основи рятувальних та інших невідкладних робіт»
розділу «Основи цивільного захисту»
предмета «Захист України»**

Захист населення в надзвичайних ситуаціях організовується і здійснюється відповідно до вимог Конституції України, Законів України та інших чинних нормативно-правових актів.

Для захисту населення і територій у випадку надзвичайних ситуацій в Україні створена єдина державна система цивільного захисту – сукупність органів управління, сил та засобів центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування на які покладається реалізація державної політики у сфері цивільного захисту.

Захист населення в надзвичайних ситуаціях здійснюється з урахуванням двох видів можливих загроз:

– зовнішніх (викликаних війною, локальними збройними конфліктами або глобальними екологічними чи техногенними катастрофами за межами країни);

– внутрішніх (викликаних стихійними лихами і техногенними аваріями або спровокованих терористичними діями на території держави).

Захист населення – це комплекс заходів, спрямованих на попередження негативного впливу наслідків надзвичайних ситуацій чи максимального послаблення ступеня їх негативного впливу.

Кодексом цивільного захисту передбачені такі способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях:

- оповіщення та інформування;
- укриття в захисних спорудах;
- евакуаційні заходи;
- інженерний, радіаційний і хімічний захисти;
- медичний, біологічний, психологічний захисти;
- навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях [9].

У Кодексі цивільного захисту сформульовані основні принципи щодо захисту населення:

– захист населення планується і здійснюється диференційовано, залежно від економічного та природного характеру його розселення, виду, ступеня небезпеки, можливих надзвичайних ситуацій;

– усі заходи щодо життєзабезпечення населення готуються заздалегідь і здійснюються на підставі законів держави;

– при захисті населення використовують усі наявні засоби (евакуацію із небезпечних районів, захисні споруди, індивідуальні засоби...);

– громадяни повинні знати основні свої обов'язки щодо безпеки життєдіяльності, дотримуватись установлених правил поведінки під час надзвичайних ситуацій [9].

Для їх реалізації необхідно виконати основні заходи забезпечення захисту населення в надзвичайних ситуаціях:

- повідомлення населення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій та постійного його інформування про наявну обстановку;
- навчання укриття людей у сховищах, медичний, радіаційний та хімічний захист, евакуація населення з небезпечних районів;
- спостереження та контроль за ураженістю навколишнього середовища, продуктів харчування та води радіоактивними, отруйними, сильнодіючими отруйними речовинами та біологічними препаратами;
- організація та проведення рятувальних, інших робіт у районах лиха й осередках ураження.

Повідомлення населення про факт небезпечної аварії, стихійного лиха, застосування зброї масового знищення забезпечуються шляхом функціонування загальнодержавної, територіальних, місцевих автоматизованих систем централізованого оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій з метою не допустити загибелі людей.

Для привернення уваги перед доведенням інформації до населення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайної ситуації передається попереджувальний сигнал «Увага всім!», а саме уривчасте звучання електросирен, часті гудки транспорту, зокрема в запису мережами радіомовлення та через вуличні гучномовні пристрої.

Порядок організації сповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту визначається положенням, яке затверджено Кабінетом Міністрів України від 27.09.2017 № 733 «Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту».

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на важливості усвідомлення учнями, що інформування та оповіщення є основним принципом та головним і невід'ємним елементом усієї системи захисту. Сигнал «Увага всім!» у вигляді переривчастого завивання сирен і виробничих гудків свідчить про те, що сталася надзвичайна ситуація. Почувши його, слід включити радіо, телевізор, мережі мобільного зв'язку і прослухати інформацію територіального управління з надзвичайних ситуацій. Після цього виконати всі вказівки та настанови інформаційного повідомлення.

Доцільно варіанти сигналів сповіщення на уроці продемонструвати учням за допомогою сучасних засобів навчання.

Окрім права на отримання інформації про загрозу й виникнення надзвичайних ситуацій, кожен громадянин України зобов'язаний вивчити

способи захисту від надзвичайних ситуацій та навчитися користуватися засобами індивідуального захисту.

Звертаємо увагу вчителів предмета «Захист України», що від того, як організовано та проведено заняття з теми «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях» за програмою вивчення предмета «Захист України» залежить рівень підготовки майбутніх громадян вмінню застосовувати засоби індивідуального захисту, користуватися медичними засобами, надавати домедичну допомогу постраждалим. Для того, щоб діяти у надзвичайних ситуаціях необхідно мати психологічну готовність та дотримуватись правил безпечної поведінки.

З метою формування предметних компетентностей учнів під час вивчення тем «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях», «Основи рятувальних та інших невідкладних робіт» доцільно звернути увагу на очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

характеризують:

- основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях;
- призначення та будову основних засобів індивідуального захисту органів дихання та шкіри;
- сигнали й порядок оповіщення населення про виникнення надзвичайних ситуацій і порядок дій при цьому;
- способи проведення евакуації населення;
- порядок проведення рятувальних та інших невідкладних робіт;
- способи рятування людей з-під завалів, з верхніх поверхів напівзруйнованих будівель з використанням табельних і підручних засобів.

уміють користуватися:

- основними засобами індивідуального захисту органів дихання та шкіри;
- медичними засобами захисту (аптечка індивідуальна, індивідуальний протихімічний пакет (ІПП), пакет перев'язувальний індивідуальний (ППІ));

класифікують:

- обладнання та пояснюють порядок використання інженерних споруд для захисту населення;

пояснюють:

- правила безпеки під час захисту населення в надзвичайних ситуаціях;

виконують:

- алгоритм підготовки населення до евакуаційних заходів та розміщення населення [14].

Навчання учнів діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час освітнього процесу.

Акцентуємо увагу вчителів предмета «Захист України» на особливості подання матеріалу з теми «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях»:

- використовувати інформацію зі спеціалізованих періодичних видань, яка поглибить знання учнів про сучасні засоби захисту від факторів ураження людини, які виникають під час аварій, катастроф та стихійних лих;

- розподіляти час раціонально, що дасть можливість провести урок на високому методичному рівні й сприятиме кращому засвоєнню матеріалу учнями;

- добирати доцільні методи навчання які зроблять вивчення матеріалу більш доступним;

- поєднувати систематично теоретичні заняття з практичними навичками, що забезпечить високі результати.

Звертаємо увагу, що заняття з навчання учнів умінню користуватися основними засобами індивідуального захисту органів дихання та шкіри, медичними засобами захисту є практичними, тому потребують завчасної підготовки.

Нагадуємо, що для проведення уроків з теми «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях» необхідно використати рекомендоване навчальною програмою майно:

- протипилову тканеву маску ПТМ-1;
- респіратор (Р-2, Р-2Д);
- протигаз фільтруючий (ГП-5, ГП-5М, ГП-7 (ГП-7В));
- протигаз дитячий (ДМ-6, ДМ-6М, ПДФ-Д, ПДФ-Ш);
- легкий захисний костюм Л-1;
- загальновійськовий захисний комплект (ЗЗК);
- прилад радіаційної розвідки і контролю радіоактивного забруднення (ДП-5В (Б), МКС-У);
- прилади контролю радіоактивного опромінення (ДП-22В, ДП-24, ІД-І);
- прилад хімічної розвідки ВПХР;
- аптечка індивідуальна АІ-2;
- аптечка індивідуальна багатоцільова «Швидка допомога»;
- індивідуальний протихімічний пакет (ІПП-8);
- пакет перев'язувальний індивідуальний [14].

Рекомендуємо кабінет «Захисту України» обладнати плакатами з цивільного захисту, що є особливо необхідним в умовах неповного оснащення закладів загальної середньої освіти навчальним майном для підготовки учнів з цивільного захисту. У разі відсутності приладів радіаційної та хімічної розвідки доцільно використовувати відеосюжети, що візуалізують порядок роботи з приладами.

Розкриваючи зміст навчального матеріалу щодо застосування засобів індивідуального захисту варто пояснити учням, що це група

предметів, призначених для захисту (забезпечення безпеки) однієї людини від радіоактивних, небезпечних хімічних і біологічних речовин та світлового випромінювання ядерного вибуху.

Засоби індивідуального захисту за своїм призначенням поділяються на:

- засоби захисту органів дихання;
- засоби захисту шкіри.

До засобів індивідуального захисту дихання належать фільтруючі протигazi (загальновійськові, цивільні, дитячі, промислові), ізолюючі протигazi, респіратори, ватно-марлева пов'язка та протипилова тканинна маска.

Перед ознайомленням учнів із призначенням і будовою фільтруючих та ізолюючих протигазів (рис. 1) необхідно пояснити специфіку їх дії та використання.

а)

б)

*Рисунок 1. Протигazi:
а) фільтруючий; б) ізолюючий*

У фільтруючих протигазях повітря, що надходить для дихання, очищується від отруйних речовин, радіоактивного пилу, бактеріальних засобів. В ізолюючих протигазях дихання здійснюється за рахунок запасів кисню, що міститься в самому протигазі. Ними користуються, коли неможливо використовувати фільтруючі протигazi: при нестачі кисню, високої або невідомої концентрації отруйних речовин у повітрі [6, с. 180].

Звертаємо увагу вчителів, що навчальною програмою предмета «Захист України» передбачено виконання нормативу «Одягання протигазу». Умовою (порядком) виконання цього нормативу передбачено, що учні знаходяться в строю, протигazi – у похідному положенні. За раптовою командою «Гази!» учні одягають протигazi. Нагадуємо, що час відраховується з моменту подання команди до відновлення дихання після одягнення учнем протигазу.

Для успішної здачі учнями нормативу «Одягання протигазу» з ними необхідно провести тренування. Під час тренування – показати учням порядок одягання й скидання протигазу ГП-5 та пояснити, що він є універсальним засобом захисту тому, що одночасно захищає органи дихання, обличчя, шкіру голови від радіоактивних, отруйних,

бактеріальних і деяких аварійно хімічно небезпечних речовин. Основним завданням тренування є удосконалення практичних навичок учнів у виконанні нормативів із засобами захисту, перевірка їх справності та готовності до практичного застосування.

Нагадуємо вчителям, що протигази повинні готуватись до заняття заздалегідь із використанням дезінфікуючих засобів.

Рекомендуємо вчителям ознайомити учнів з будовою протигаза ГП-5:

- фільтрувально-поглинальна коробка;
- лицьова частина;
- окулярний пристрій;
- клапан вдиху і з'єднання з фільтрувально-поглинальною коробкою;
- сумка для перенесення;
- коробка з плівками, що не запотівають.

Пояснити, що фільтрувально-поглинальна коробка складається з:

- протиаерозольного фільтра, який затримує біологічні аерозолі, радіоактивний пил і шкідливі аерозолі (пил, дим, тумани);
- шихти – активоване вугілля, що поглинає отруйні речовини, аварійно хімічно небезпечних речовин;
- папіру тампонного, що затримує вугільний пил шахти;
- сітки верхньої і нижньої, що утримують шихту;
- екрана, який розподіляє повітряний потік.

Пояснити учням, що важливо правильно підібрати розмір шолом-маски (рис. 2), тому що саме він має вирішальне значення під час користування протигазом. Указати на наявність п'яти розмірів шолом-маски (маски ШМ-62У протигазів ГП-5 – 1, 2, 3, 4, 5), залежно від розміру голови: до 63 см, від 63,5 до 65,5 см, від 66 до 68 см; від 68,5 до 70,5 см; більше 71 см [16].

Рисунок 2. Заміри голови при підбиранні розміру лицьової частини протигазу

а) висота обличчя; б) вертикальний обхват; в) горизонтальний обхват

Розмір визначається за допомогою сантиметрової стрічки вертикальним вимірюванням розміру голови. Сантиметрову стрічку

проводять від кінчика підборіддя через тім'ячко й фіксують показ на кінчику підборіддя. За показами визначають розмір протигаза.

Перевірка непошкодженості, збирання та правила використання відпрацьовуються практично. Учні, користуючись своїми протигазами, протирають шолом маску чистою вологою серветкою, або дезінфікують, ту, що використовувалась, перевіряють справність та герметичність протигаза, складають його в протигазову сумку. За командою вчителя «Протигази до огляду» учні дістають протигази із сумок, тримаючи за шолом-маску в правій руці. Рекомендуємо вчителям під час огляду особливу увагу звертати на знання учнями свого розміру шолом-маски, її стану, наявності клапанів.

Окрім того, доцільно ознайомити учнів з алгоритмом надягання протигаза:

- затримати дихання, заплющити очі, зняти головний убір, вийняти шолом-маску й узяти її обома руками за потовщені краї в нижній частині так, щоб великі пальці були зовні, а інші – усередині;

- прикласти нижню частину шолом-маски під підборіддя і різким рухом рук угору й назад натягнути її на голову так, щоб не було складок, а окулярний пристрій припав проти очей;

- зробити повний видих, розплющити очі й відновити дихання;

- надіти головний убір і закріпити протигаз на боці.

Провести тренування з виконання нормативу «Одягання протигаза», звернути увагу учнів на помилки, які призводять до зниження оцінки:

- незаплющені очі, незатримане дихання, не зроблено повного видиху;

- шолом-маска одягнена з перекосом;

- допущені перекоси, за яких зовнішнє повітря проникає під шолом-маску.

Учням варто усвідомити, що протигаз може стати надійним засобом захисту, якщо лицева частина протигаза підібрана за розміром і протигаз у цілому підігнаний і справний.

Цікавою інформацією для учнів стане історична довідка про винахід протигаза. У якій зазначено, що 12 червня 1849 року житель Луїсвілля в графстві Джефферсон, штат Кентуккі, Льюїс Фектик Хаслетт отримав патент на свій винахід. Пристрій тоді називався «Легеневим протектором». Винахідник використовував пористий матеріал, здатний фільтрувати повітря від пилу та інших шкідливих речовин. У військових діях Першої світової війни протигаз Хаслетта виявився неефективним. Перший дієвий протигаз розробили технолог Куммант і хімік-органік Зелінський. Для системи фільтрації вони використовували дерев'яне вугілля. Їх винахід урятував не один мільйон людей, собак і коней. Собаки ставилися до надягання масок більш спокійно, а коні сильно пручалися [5, с. 44].

Перед виконанням нормативу «Одягання респіратора» учням потрібно пояснити призначення, ознайомити з будовою і пояснити правила користування респіратора Р-2 (рис. 3).

Рисунок 3. Респіратор Р-2

Окрім того, необхідно пояснити учням, що респіратор в умовах надзвичайних ситуацій може бути використаний для захисту органів дихання від радіоактивного пилу та бактеріальних засобів ураження.

Респіратор Р-2 складається з:

- півмаски;
- клапана вдиху;
- клапана видиху;
- носового затискача;
- оголів'я [16].

Респіратори виготовляються трьох розмірів. Потрібний розмір визначається за вимірюванням висоти обличчя (величина відстані між точкою найбільшого заглиблення перенісся і самою нижчою точкою підборіддя).

Слід наголосити, що знаючи розміри обличчя, можна за допомогою спеціальної таблиці «Підбір респіратора Р-2» [16] підібрати потрібний розмір на півмаски респіратора.

Підбір респіратора Р-2

№ з/п	Розмір респіратора	Висота обличчя (мм)
1	1	до 109
2	2	110-119
3	3	120 та більше

Зберігаються респіратори у запаяному поліетиленовому пакеті. Щоб підігнати респіратор Р-2 до свого обличчя, треба перевірити його справність, надіти напівмаску на обличчя так, щоб підборіддя і ніс були всередині, одна тасьма наголовника, що не розтягується, була б на тім'ї голови, а друга – на потилиці; за допомогою пряжок, що є на тасьмах, відрегулювати їх довжину (для чого треба зняти напівмаску) таким

чином, щоб надіта напівмаска щільно прилягала до обличчя; кінці носового затискача притиснути до носа.

Ознайомити учнів із алгоритмом надягання респіратора:

- зняти головний убір;
- затримати дихання;
- розстібнути сумку для зберігання респіратора, дістати та одягти респіратор;
- притиснути до носу кінці носового затиску;
- зробити повний видих [16].

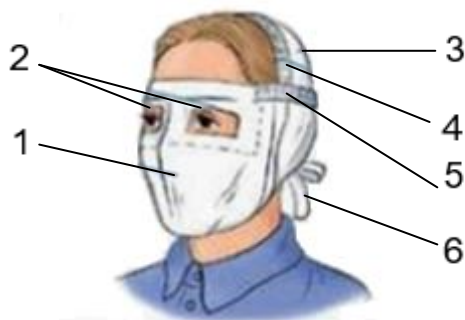
Пояснити учням, що респіратори надягають за командою «Респіратор одягнути» або самостійно. Провести тренування з виконання нормативу «Одягання респіратора Р-2», звернути увагу учнів на помилки, які призводять до зниження оцінки:

- не затримане дихання, або не зроблено повного видиху;
- кінці носового затиску не притиснуті до носа;
- надівання пошкоджених засобів захисту.

Потрібно провести дезактивацію респіратора, якщо він був використаний в умовах надзвичайних ситуацій: видалити пил із зовнішньої частини напівмаски щіткою або витрусити, внутрішню поверхню напівмаски протерти тампоном і просушити. Респіратор покласти в поліетиленовий пакет і закрити його кільцем.

Рекомендуємо вчителям акцентувати увагу учнів, що респіратор Р-2 не забезпечує захист органів дихання від парів і газів шкідливих та отруйних речовин, не захищає очі.

У такому ж порядку ознайомити учнів із протипиловою тканинною маскою (ПТМ-1) (рис. 4).

*Рисунок 4. Протипилова тканинна маска ПТМ-1:
1 – корпус маски; 2 – оглядові отвори; 3 – кріплення; 4 – гумова тасьма; 5 – поперечна гумова смужка; 6 – зав'язки*

Протипилова тканинна маска складається з корпусу і кріплення. Корпус маски шують із 4 – 5 шарів тканини. Зовнішні шари роблять із тканини без ворсу, а внутрішні – для кращої фільтрації – з ворсом. Кріпленням служать смужки тканини, пришиті збоку корпусу.

Маски виготовляються семи розмірів [16], відповідно до висоти обличчя:

- до 80 мм – перший розмір;
- 80-90 мм – другий;
- 91-100 мм – третій;
- 101-110 мм – четвертий;
- 111-120 мм – п'ятий;
- 121-130 мм – шостий;
- 131 мм і більше – сьомий розмір.

Готову маску перевіряють і приміряють. Розкрій виконують за викройками або лекалами, при цьому обов'язково роблять припуски на шов приблизно в 1 см. Викройку (лекало) накладають на шматок тканини вздовж дольової нитки.

До ізоляційних засобів захисту шкіри належать легкий захисний костюм Л-1 і загальновійськовий захисний комплект ЗЗК.

Легкий захисний костюм Л-1 (рис. 5) призначений для використання, як універсальний спеціальний одяг персоналу для захисту шкірних покривів людини, одягу, взуття від впливу твердих, рідких, крапельно-аерозольних отруйних речовин, суспензій, аерозолів, шкідливих біологічних факторів і радіоактивного пилу [6, с.183].

Рисунок 5. Легкий захисний костюм Л-1

Виготовляють легкий захисний костюм Л-1 із прогумованої тканини, у комплекті є: куртка з капюшоном, штани, які пошиті разом з панчолами, підшоломник, двопальцеві рукавиці, запасна пара рукавиць й сумка для

перенесення. Маса комплекту становить 3 кг. Використовують Л-1 у розвідувальних підрозділах воєнізованих формувань цивільного захисту.

Загальновійськовий захисний комплект (рис. 6) призначений для захисту шкіряних покривів людини, обмундирування, спорядження й особистої зброї від радіоактивних речовин, отруйних речовин, бактеріальних засобів, аварійно хімічно небезпечних речовин [5, с. 46].

Рисунок 6. Загальновійськовий захисний костюм ЗЗК:

*1 – захисний плащ; 2 – захисні панчохи;
3 – двопалі рукавиці; 4 – п'ятипалі рукавиці*

До загальновійськового захисного комплекту належить: захисний плащ з капюшоном, захисні панчохи і дві пари рукавиць. Маса комплекту становить 3 кг. Випускають плащі п'яти розмірів. Їх виготовляють із прогумованої термостійкої тканини. Захисні рукавиці: літні (п'ятипальцеві із гуми); зимові (двопальцеві із прогумованої тканини). Підшва захисних панчіх має потовщену гумову основу. Панчохи одягають поверх звичайного взуття і прикріплюють до ніг спеціальними фіксаторами, а до поясного паска – тасьмою. Загальновійськовий захисний комплект можна використовувати як накидку, як плащ та як комбінезон.

Використовуючи наявні комплекти, учителю слід показати послідовність одягання спецодягу. Особливу увагу учнів звернути на правильність виконання дій при зніманні захисного одягу.

На уроці «Захисту України» необхідною умовою успішної здачі учнями нормативу «Одягання загальновійськового захисного комплекту (плащ у рукава)» є підготовка та мотивування учнів. За командою «Плащ

в рукава – Гази» або сигналом «Радіаційна небезпека» учні одягають протигази, захисні плащі в рукава, захисні панчохи та рукавиці та за командою «Захисний комплект одягнути – Гази» учні одягають панчохи, плащі у вигляді комбінезону, протигази, рукавиці. Час відраховується від подачі команди керівника до повного одягання засобів захисту та доповіді «Готово!».

Важливим завданням сил цивільного захисту є укриття людей від впливу небезпечних факторів, що виникають унаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій.

До захисних споруд цивільного захисту належать:

– сховище (рис. 7) – герметична споруда для захисту людей, у якій протягом певного часу створюються умови, що виключають вплив на них небезпечних факторів, які виникають унаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних (бойових) дій та терористичних актів [9];

Рисунок 7. Сховище

– протирадіаційне укриття – негерметична споруда для захисту людей, у якій створюються умови, що виключають вплив на них іонізуючого опромінення в разі радіоактивного забруднення місцевості [6, с. 185];

– швидкосторуджувана захисна споруда цивільного захисту – захисна споруда, яку зводять із спеціальних конструкцій максимально швидко для захисту людей від дії засобів ураження в особливий період [6, с. 185].

Для захисту людей від небезпеки, що виникає внаслідок надзвичайних ситуацій також використовуються:

– споруди подвійного призначення – це наземна або підземна споруда, що може бути використана за основним функціональним призначенням і для захисту населення, наприклад метрополітен, гірничі виробки [6, с. 185];

– найпростіші укриття – це фортифікаційна споруда, цокольне або підвальне приміщення, що знижує комбіноване ураження людей від небезпечних наслідків надзвичайних ситуацій, а також від дії засобів ураження в особливий період [6, с. 185].

Сховища забезпечують комплексний захист людини від усіх уражаючих факторів, які можуть виникнути при надзвичайній ситуації природного і техногенного походження (повітряна ударна хвиля, високі температури, шкідливі гази в зонах пожеж, небезпечні хімічні речовини, радіаційне опромінення, уламки конструкцій при руйнуванні будівель тощо), а також від ураження при застосуванні сучасних видів зброї і засобів масового знищення. Надійність захисту в сховищі досягається міцністю його конструкцій, входів, повітропроводів, а також внутрішнім обладнанням, яке дозволяє створити необхідні санітарно-гігієнічні умови для тривалого перебування в них людей.

Рекомендуємо вчителям у разі неможливості ознайомити учнів безпосередньо з захисними спорудами на уроці користуватись навчальними таблицями, плакатами, макетами сховищ, відеофрагментами, які пояснюють їх загальну будову, характеристики властивостей, призначення й порядок використання інженерних споруд для захисту населення.

Протирадіаційне укриття мають менші захисні властивості та забезпечують захист людей, головним чином, від іонізуючого випромінювання, а також частково зменшують дію повітряної ударної хвилі, крапельнорідинних отруйних речовин, хімічних і біологічних аерозолів.

Найпростіші укриття зменшують радіус ураження людей від ударної хвилі, послаблюють дію радіоактивного випромінювання, але не забезпечують захист від отруйних речовин та біологічної зброї.

Укриття в захисних спорудах досягається створенням фонду захисних споруд, в яких може укритися населення відповідно приналежності його до певних категорій (працююча зміна на підприємствах, або населення, яке проживає в небезпечних зонах). Фонд захисних споруд, як зазначено в Законі України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру», розрахований лише на працівників і населення, що проживає в зонах можливого ураження, тобто на території чи об'єкті, де внаслідок надзвичайної ситуації виникає загроза життю або здоров'ю людей чи заподіяння матеріальних втрат.

В умовах неповного забезпечення населення захисними спорудами основним способом захисту є евакуація. Основна мета евакуації – забезпечення безпеки всіх людей і кожної людини зокрема. Евакуації підлягають також ціннісні документи та архівні матеріали.

–Евакуація – організоване вивезення (виведення) робітників і службовців підприємств, організацій та установ, які припиняють чи переносять свою діяльність за межі зон можливого ураження, а також вивезення непрацездатного і незайнятого у сфері виробництва і обслуговування населення із зон можливого ураження [9]. .

Важливо пояснити учням, що евакуація на випадок надзвичайної ситуації передбачає не лише вивезення (виведення) населення із зон можливого ураження, а й розміщення населення в районах придатних для проживання. Такими районами вважається заміська зона з розвинутою інфраструктурою: з будинками відпочинку, санаторіями-профілакторіями, оздоровчими і спортивними базами, дитячими таборами тощо.

Обстановка, яка склалася на час надзвичайної ситуації є вирішальною для проведення загальної або часткової евакуації населення тимчасового або безповоротного характеру.

Загальна евакуація проводиться в окремих регіонах за рішенням Кабінету Міністрів України для всіх категорій населення та планується на випадок:

- небезпеки радіоактивного забруднення навколо атомної електростанції (якщо виникає безпосередня загроза життю та заподіяння шкоди здоров'ю населення, яке проживає в зоні ураження);
- загрози катастрофічного затоплення місцевості із чотиригодинним добіганням проривної хвилі;
- загрози або виникнення загрози життю та здоров'ю населення, яке проживає в зоні виникнення надзвичайної ситуації військового характеру.

Часткова ситуація здійснюється в разі загрози або виникнення стихійного лиха, аварії, катастрофи.

Під час проведення часткової або загальної евакуації завчасно вивозиться незайняте на виробництві та у сфері обслуговування населення: студенти, учні навчальних закладів, вихованці дитячих будинків, пенсіонери та інваліди, які утримуються в будинках для осіб похилого віку, разом із викладачами, вихователями, обслуговуючим персоналом і членами їх сімей.

Рекомендуємо вчителям, спільно з учнями з'ясувати, що потрібно мати при собі кожному евакуйованому громадянинуві.

Евакуйовані громадяни повинні мати при собі:

- паспорт;
- військовий квиток;
- документ про освіту;
- трудову книжку або пенсійне посвідчення;
- свідоцтво про народження;
- гроші та цінності;
- продукти харчування і воду на 3 доби;
- постільну білизну;
- необхідний одяг і взуття загальною масою не більше як 50 кг на кожного члена сім'ї [6, с. 192].

Наголошуємо, на необхідності ознайомлення учнів з принципами та

способами евакуації. Нагадаємо, що евакуація населення (рис. 8) може здійснюватись трьома способами:

- вивезення населення з використанням усіх видів громадського транспорту (залізничного, водного, повітряного, автомобільного), а також транспортом індивідуального користування;
- виведення населення пішки;
- комбінований спосіб, коли масове виведення населення пішки поєднується з вивозом його всіма видами транспорту.

Рисунок 8. Евакуація українців із Уханя

Учителям предмета «Захист України» необхідно роз'яснити учням, що організація життєзабезпечення населення в екстремальних умовах є комплексом заходів, спрямованих на створення та підтримку нормальних умов життя, здоров'я й працездатності людей. Виконання всіх цих заходів організовується виконавчою владою та органами управління цивільної оборони відповідного рівня. Безпосередніми виконавцями цих заходів є керівники підприємств, установ та організацій.

Отримавши інформацію про надзвичайну ситуацію та рішення про проведення евакуації, люди повинні негайно залишити свої квартири та власні будинки, відключити електричну мережу, газ, воду, зачинити вікна й кватирки, двері; вийти на збірні евакуаційні пункти та пункти посадки на автотранспорт, або в безпечні зони.

Медичний захист і забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення унаслідок надзвичайних ситуацій передбачає:

- надання домедичної допомоги постраждалим;
- медико-психологічну реабілітацію;
- навчання населення способам надання домедичної допомоги та правил дотримання особистої гігієни;
- здійснення заходів з метою недопущення негативного впливу на здоров'я населення шкідливих факторів навколишнього природного

середовища та наслідків надзвичайних ситуацій, а також умов для виникнення і поширення інфекційних захворювань;

– проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічної та епідемічної ситуації;

– уміння користуватися медичними засобами захисту та інше.

Необхідно звернути увагу учнів, що наявність у населення індивідуальних медичних засобів сприяє ефективному здійсненню медичного захисту.

Рекомендуємо вчителям пояснити учням, що для надання само- і взаємодопомоги при пораненнях, опіках (для зняття болю) і для профілактики від ураження людей радіоактивними отруйними речовинами й бактеріальними засобами, а також для попередження інфекційних захворювань призначена аптечка індивідуальна АІ-2 (рис. 9).

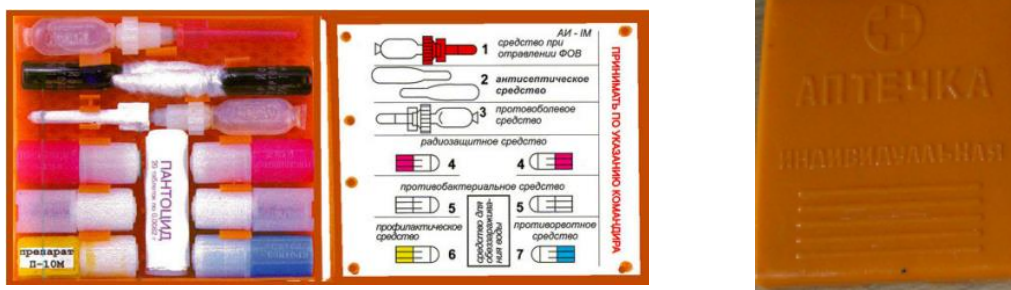

Рисунок 9. Аптечка індивідуальна АІ-2

Необхідно, щоб учні усвідомили, що аптечку після отримання потрібно мати при собі. Рекомендуємо ознайомити учнів зі змістом аптечки індивідуальної АІ-2, комплектом препаратів з набору медичних засобів (антидот), що укладений у пенал і розділений на відділи в пластмасовій коробці. Таблетовані засоби зберігають у пеналах, які мають різний колір та форму, що дозволяє знайти потрібний засіб у темряві. Розчини знеболювального засобу та антидотів (протиотрут) містяться в шприц-тюбиках з різнокольоровими ковпачками [16].

В аптечці містяться такі засоби (за відділами) (рис. 10):

– відділ № 1 – резервний. За необхідності в нього буде вкладено шприц-тюбик із протибольовим засобом, який застосовується при переломах, ранах та опіках;

– відділ № 2 – у круглому пеналі червоного кольору міститься засіб для попередження отруєння фосфорорганічними речовинами, які приймаються за сигналом «Хімічна тривога» перед тим, як надіти протигаз;

– відділ № 3 – у висувному круглому пеналі без кольору міститься антибактеріальний засіб № 2. Його приймають при розладі травлення, яке виникає після опромінення;

– відділ № 4 – у двох восьмигранних пеналах міститься протирадіаційний засіб № 1. Цей препарат приймають при загрозі опромінення за сигналом «Радіаційна небезпека» по 6 таблеток за один прийом;

– відділ № 5 – у двох однакових чотиригранних пеналах без кольору зберігається протибактеріальний засіб № 1. Приймати його треба у випадку застосування агресором бактеріальних засобів, при виникненні інфекційного захворювання та при пораненнях та опіках – як протизапальний засіб;

– відділ № 6 – у чотиригранному пеналі білого кольору міститься захисний засіб № 1 калій йодид. Приймати його необхідно щоденно протягом 10 днів після випадання радіоактивних опадів з одночасним уживанням свіжого молока. У першу чергу препарат треба давати дітям;

– відділ № 7 – у круглomu пеналі блакитного кольору є протиблювотний засіб. Приймати його рекомендується після опромінення, а також у разі появи нудоти після удару голови (струс мозку) [16].

Рисунок 10. Комплектація аптечки AI-2

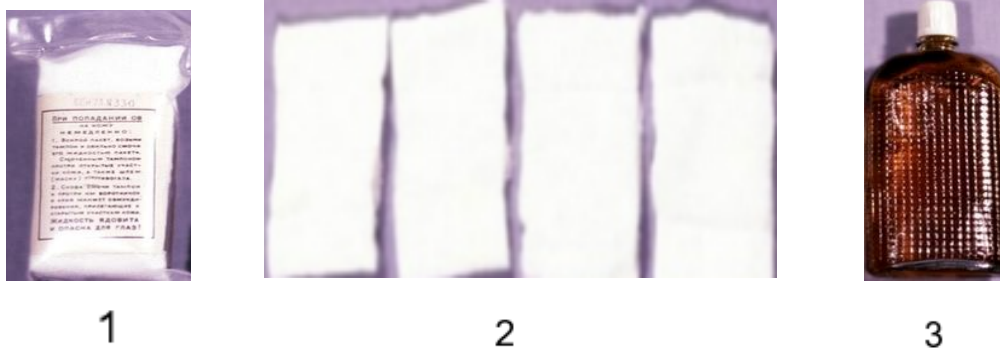
Доцільно ознайомити учнів з аптечкою індивідуального медичного захисту ІМЗ [5, с. 55]:

- аква табс – засіб для знезараження води;
- валідол – кардіологічний препарат;
- вугілля активоване – сорбент;
- пластир, бинти;
- калій йодид – протирадіаційний засіб;
- доксицикліну гідрохлорид – протибактеріальний засіб;
- бутарфанолу тартат – знеболювальний засіб

Рекомендуємо вчителям ознайомити учнів зі складом і призначенням індивідуального протихімічного пакета ІПП-8 [16] та скласти порядок дій щодо його використання.

Індивідуальний протихімічний пакет ІПП-8 (рис. 11) складається з плоского скляного флакона з різьбовою пробкою, заповненого полідегазівним розчином, чотирьох ватно-марлевих тампонів та

полідегазівним розчином, чотирьох ватно-марлевих тампонів та інструкції, укладених у поліетиленовий герметичний пакет.

*Рисунок 11. Індивідуальний протихімічний пакет ІПП-8:
1 – загальний вигляд; 2 – тампони;
3 – флакон з дегазуючим розчином*

Протихімічний пакет призначений для знезаражування ділянок тіла, одягу, спорядження, на які потрапили краплини рідких отруйних речовин. Знезараження відбувається шляхом перетворення їх на нетоксичні або малотоксичні хімічні сполуки. Рідиною з ІПП-8 можна обробити близько 500 см² одягу або відкритих ділянок тіла.

При користуванні пакетом необхідно:

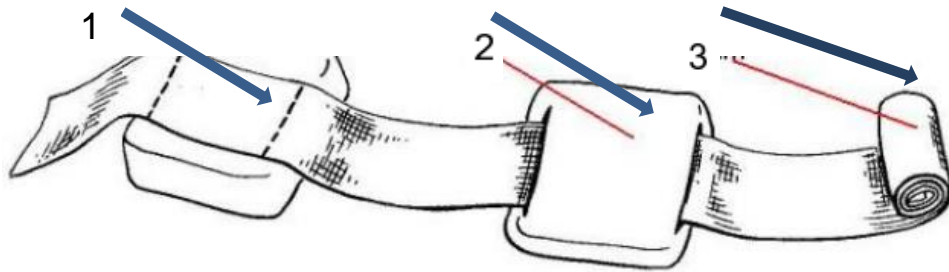
- розкрити його оболонку;
- відкрити пробку флакона і його вмістом рясно змочити тампон;
- протерти відкриті ділянки шиї, кисті рук, зовнішню поверхню шолом-маски протигаза;
- змочити повторно тампон й обробити краї коміра й манжети рукавів, прилеглих до шкіри;
- обробити ті ділянки одягу і взуття де видно краплі отруйних речовин [5, с. 55].

Звертаємо увагу вчителів, що варто наголосити учням про отруйність й небезпечність рідини пакета для очей. Ураховуючи, що рідина флакона не має дезінфікувальних властивостей, рекомендовано шкіру навколо очей обтерти сухим тампоном і промити чистою водою або 2-відсотковим розчином соди.

Формування практичних умінь учнів щодо користування індивідуальним перев'язувальним пакетом, рекомендуємо проводити після ознайомлення з його складом та призначенням.

Пакет перев'язувальний індивідуальний (рис. 12) застосовується для накладання пов'язки на рани та опікову поверхню. Він містить стерильний перев'язувальний матеріал, який укладено у дві оболонки: зовнішню з прогумованої тканини, з надрукованим на ній текстом про спосіб розкриття і застосування, і внутрішню – з паперу. Матеріал, що

міститься в пакеті, складається з бинта завширшки 10 см та завдовжки 7 м, з двох ватно-марлевих подушечок розміром 17,5 см × 32 см, (одну з них пришито до бинта, а друга може вільно переміщуватися вздовж бинта).

*Рисунок 12. Пакет перев'язувальний індивідуальний:
1 – нерухома подушечка(на вхідний отвір); 2 – рухома
подушечка(на вихідний отвір); 3 – бинт*

У пакеті є шпилька. Пакет запаковано в чохол. Внутрішня поверхня чохла стерильна, її використовують для накладання стерильних пов'язок. Кольоровими нитками позначено поверхні подушечок, за які можна братися руками при накладанні пов'язки.

Порядок користування й розпакування:

- узяти пакет у ліву руку, правою рукою по лінії надрізу розкрити зовнішній чохол;
- вийняти внутрішню упаковку;
- вийняти шпильку, приколоти її на видному місці до одягу, зняти паперову обгортку;
- розгорнути перев'язувальний матеріал, не торкаючись руками внутрішньої поверхні подушечок (тієї, що прикладають до ран);
- утримуючи лівою рукою нерухому подушечку, а правою – кінець бинта та рухома подушечку (з боку, пришитого кольоровими нитками), приготуватися до накладання пов'язки;
- накласти пов'язку, прибинтувавши подушечку; кінець бинта закріпити шпилькою;
- при наскрізних ранах рухома подушечку пересувають по бинту на потрібну відстань, щоб закрити вхідний і вихідний отвори рани;
- зовнішній чохол пакета, внутрішня поверхня якого стерильна, використовується для накладання герметичних пов'язок [5, с. 56].

Для забезпечення заходів із запобігання виникнення надзвичайних ситуацій в Україні створюється та функціонує система моніторингу й прогнозування надзвичайних ситуацій.

Моніторинг і контроль за ураженістю навколишнього середовища, продуктів харчування та води, радіоактивними, отруйними, сильнодіючими отруйними речовинами та біологічними препаратами включають збирання, опрацювання і передавання інформації. Для

спостереження за радіаційним і хімічним станом довкілля на об'єктах господарського комплексу створюють пост радіаційного й хімічного спостереження.

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» наголосити, що основним завданням дозиметрії в цивільному захисті є виявлення та оцінювання ступеня небезпечності іонізуючих випромінювань для населення й рятувальних формувань із метою забезпечення їхніх дій у різних умовах радіаційної обстановки.

Варто пояснити, що дозиметричні прилади можна класифікувати за призначенням на чотири основних типи: індикатори, рентгенометри, радіометри, дозиметри.

Роз'яснення призначення дозиметричних приладів здійснюється вчителями за допомогою:

– приладу радіаційної розвідки ДП-5В (рис. 13) – порядок вимірювання рівня радіації на місцевості, визначення ступеня ураження предметів;

Рисунок 13. Прилад радіаційної розвідки ДП-5В

– приладу контролю радіоактивного опромінення ДП-22В (рис. 14) – контроль радіоактивного випромінювання;

Рисунок 14. Прилад контролю радіоактивного опромінення ДП-22В

– приладу хімічної розвідки ВПХР – визначення наявності й типу отруйних речовин (рис. 15).

Комплект індивідуальних дозиметрів ДП-22-В призначається для виміру індивідуальних доз гамма-випромінювання [6, с. 195].

Військовий прибор хімічної розвідки (ВПХР) (рис. 15) призначається для визначення в повітрі, на місцевості та техніці V-газів, зарину, зоману, іприту, фосгену, дифосгену, синильної кислоти, хлорціану.

Рисунок 15. Склад ВПХР

Комплектується прилад трьома видами індикаторних трубок для визначення отруйних речовин типу: зарин, зоман і V-гази – з одним червоним кільцем і червоною точкою; фосген, дифосген, синильна кислота і хлорціан – з трьома зеленими кільцями; іприт – з одним жовтим кільцем. Маса прибору 2,3 кг [21].

У залежності від наявності та стану навчально-матеріальної бази кабінету предмета «Захист України» доцільно після роз'яснення будови, принципу роботи та характеристик приладу радіаційної розвідки ДП-5В:

– розв'язати 1-2 задачі з визначення ступеня ураження предмета в залежності від положення перемикача піддіапазонів і даних на шкалі приладу радіаційної розвідки ДП-5В (рис. 16);

Рисунок 16. Прилад радіаційної розвідки ДП-5В

– показати порядок зарядки дозиметра на зарядному пристрої, підготувати прилад контролю радіоактивного опромінення ДП-22В до роботи.

Підготовка ДП-22 до роботи складається з його зовнішнього огляду, перевірки комплектності й заряду дозиметрів. Порядок зарядки дозиметрів:

1) уставити в зарядний пристрій джерела живлення, дотримуючись полярності;

2) перевірити положення нитки, якщо вона перекошена, повернути окуляр, попередньо вивернувши ковпачок;

3) відгвинтити захисну оправу дозиметра і захисний ковпачок зарядного гнізда ЗД-5;

4) ручку потенціометра повернути вліво до упору;

5) дозиметр вставити в зарядне гніздо зарядного пристрою, при цьому включається підсвітка зарядного гнізда;

6) спостерігаючи в окуляр, легко натиснути на дозиметр і, повертаючи ручку потенціометра вправо, вивести зображення нитки на шкалі дозиметра на «0», при цьому нитка повинна рухатись справа наліво (від 50 Р до 0);

7) перевірити положення нитки на денне світло, навернути захисну оправу дозиметра й ковпачок зарядного гнізда [21].

Доцільно пояснити учням, що, покази з приладу ДП-22 знімають, спостерігаючи через окуляр за положенням нитки на шкалі. За допомогою індикаторних трубок з одним червоним кільцем і червоною крапкою визначають наявність в повітрі отруйних речовин нервово-паралітичної дії

Рекомендуємо вчителям нагадати учням, що при експлуатації дозиметрів ДП-22В, МКС-У (рис. 17), МКС-УМ (рис. 18) необхідно користуватись ними обережно, зберігати від різких ударів.

Рисунок 17. Прилад МКС-У

Рисунок 18. Дозиметр-радіометр універсальний МКС-УМ

Нове покоління дозиметрів [6, с. 194]: «Спектра» (рис. 19) і «Кадмій» (рис. 20).

Рисунок 19. Дозиметр-радіометр пошуковий МКС-11ГН («Спектра»)

Рисунок 20. Дозиметр-сигналізатор пошуковий ДКС-02 ПН («Кадмій»)

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» пояснити учням правила безпеки в надзвичайних ситуаціях:

- при загрозі бойових дій;
- при загрозі ураження стрілецькою зброєю;
- під час артилерійського обстрілу;
- якщо стався вибух;
- при повітряній небезпеці;
- при виявленні підозрілого предмета;
- при загрозі масових заворушень;
- якщо вас захопили злочинці як заручника і вашому життю і здоров'ю загрожує небезпека;
- при проведенні тимчасової евакуації цивільного населення з небезпечного району.

При вивченні змісту теми «Основи рятувальних та інших невідкладних робіт» важливо пояснити учням, що всі роботи в осередку ураження розподіляються на дві частини: рятувальні; невідкладні та проводяться одночасно.

До рятувальних робіт належать:

- пошук і діставання людей з-під завалів, зруйнованих, пошкоджених, палаючих будівель, завалених сховищ та інших споруд, з осередків радіоактивного та хімічного ураження, із зон сильного задимлення, катастрофічного затоплення;
- надання домедичної допомоги;
- вивезення уражених з осередків ураження в медичні формування й заклади;
- надання першої лікарської допомоги та евакуація їх до лікарні;
- розвідка маршрутів руху та ділянок (об'єктів) робіт;
- локалізація та гасіння пожеж на маршрутах руху та ділянок (об'єктах) робіт;
- подання повітря в завалені захисні споруди з пошкодженою фільтровентиляційною системою;
- вивезення населення з небезпечних місць до безпечних районів;
- санітарна обробка людей;
- спецобробка техніки та майна й знезараження одягу;
- дегазація, дезактивація техніки, транспорту й засобів захисту;
- знезараження території та споруд, продуктів харчування, харчової сировини, води й фуражу [6, с. 234].

До невідкладних робіт належать:

- прокладання колонних шляхів та проїздів у завалах і на заражених ділянках;
- локалізація аварій, що загрожують життю людей або призводять до вибухів, пожеж, додаткових руйнувань та уражень; забезпечення необхідних умов для відновлювальної діяльності об'єктів;

– укріплення або завалення конструкцій, що загрожують обвалом та перешкоджають безпечному руху й веденню рятувальних робіт; локалізація аварій на газових, енергетичних, водопровідних, каналізаційних та технологічних мережах для забезпечення проведення рятувальних робіт;

– ремонт і відновлення ушкоджених та зруйнованих ліній зв'язку й електромереж із метою забезпечення рятувальних робіт;

– ремонт і відновлення пошкоджених захисних споруд для захисту від можливих повторних ядерних ударів агресора [5, с. 88].

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» повідомити учням, що рятувальні та інші невідкладні роботи характеризуються великим обсягом та обмеженістю часу їх проведення, складністю обставин і великим напруженням сил усього особового складу. Вони проводяться в умовах руйнувань, пожеж, зараження атмосфери й місцевості, затоплення території та під впливом інших несприятливих умов і обставин.

Для проведення рятувальних та інших невідкладних робіт залучаються сили Цивільного захисту. За потребою використовуються інші сили: військові підрозділи Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ, добровільні рятувальні сили. В окремих випадках може здійснюватися цілеспрямована мобілізація осіб, що перебувають у запасі.

Рятувальні та інші невідкладні роботи проводяться безперервно вдень і вночі за будь-яких погодних умов до повного їх завершення. Безперервність робіт досягається вчасним нарощуванням зусиль, умілим маневруванням силами й засобами, вчасною заміною підрозділів, повним забезпеченням їх матеріальними засобами, швидким ремонтом і налагодженням пошкодженої техніки.

У процесі ознайомлення учнів з прийомами, способами та послідовністю проведення рятувальних та інших невідкладних робіт, учитель наголошує, що вони визначаються від обставин, які склалися в осередку ураження, а також від наявності сил і засобів для проведення робіт.

Під час аварій на радіаційно небезпечних об'єктах організація й проведення рятувальних та інших невідкладних робіт полягає у виконанні заходів, до яких належать:

– оповіщення населення про аварію та постійне його інформування про наявну обстановку та порядок дій за даних умов;

– використання засобів колективного та індивідуального захисту;

– організація дозиметричного контролю;

– проведення йодної профілактики населення, що опинилося в зоні радіоактивного зараження;

– уведення обмеженого перебування населення на відкритій місцевості (режими радіаційного захисту);

- здійснення евакуації населення (за розпорядженням Уряду);
- дезактивація території та техніки [6, с. 239].

У разі аварії на хімічно небезпечних ділянках із викидом (виливом) сильнодіючих отруйних речовин негайно сповіщаються робітники, службовці та населення, які опинилися в зоні зараження та в районах, яким загрожує небезпека зараження. Для уточнення місця, часу й концентрації сильнодіючих отруйних речовин, визначення зони зараження та напрямку розповсюдження зараженого повітря висилається радіаційна, хімічна та медична розвідка та готуються формування для проведення рятувальних робіт. На підставі даних, отриманих від розвідки та з інших джерел, начальник цивільного захисту об'єкта приймає рішення, особисто організовує проведення рятувальних робіт і заходів щодо ліквідації хімічного зараження.

В осередку хімічного ураження:

- надається допомога потерпілим;
- проводиться відбір за складністю поранення та організовується евакуація в медичні установи;
- оточується осередок ураження;
- здійснюється знезараження місцевості, транспорту, споруд;
- проводиться санітарна обробка особового складу формувань і населення;
- надягають протигази на уражених, надають першу медичну допомогу, вводять антидоти [5, с. 100].

Роботи в осередку біологічного (бактеріологічного) ураження здійснюються за рішенням вищого начальника. Роботами щодо ліквідації біологічного осередку керує начальник цивільного захисту об'єкта, а організацією та проведенням медичних заходів начальник медичної служби.

В осередку біологічного (бактеріологічного) ураження організовується і проводиться:

- біологічна розвідка щодо визначення застосованого збудника;
- карантинний режим або обсервація;
- санітарна експертиза;
- застосування засобів індивідуального захисту;
- контроль зараження та знезараження продовольства, харчової сировини, води та фуражу;
- протиепідемічні, санітарно-гігієнічні, спеціальні профілактичні, лікувально-евакуаційні, ветеринарно-санітарні заходи;
- санітарно-роз'яснювальна робота [5, с. 86].

Рекомендуємо вчителям предмета «Захист України» опрацювати з учнями правила поведінки в зонах зараження, ознайомлення з дотриманням заходів безпеки в умовах рятувальних робіт.

Перед початком робіт в осередках ураження та зонах руйнувань необхідно уважно оглянути зруйновані (пошкоджені) будинки та споруди,

установити небезпечні та пошкоджені місця. Заходити в такі будинки необхідно тільки з найменш небезпечного боку, при цьому уважно прислуховуючись до характерних потріскувань та шурхоту, які вказують на можливість обрушення пошкоджених конструкцій.

У ході виконання робіт на висоті необхідно користуватися страхувальними засобами, місця (ділянки) огородити й позначити спеціальними знаками. Організувати надійне страхування рятувальників, які витягають людей із зруйнованих чи пошкоджених будинків і завалів. Пам'ятати, що проведення робіт у завалах одиночним рятувальникам не дозволяється.

Для роботи на електромережах призначають підготовлених для цього людей. Усі роботи здійснюються після вимкнення електроенергії. Забороняється торкатися електричних дротів та з'єднаних із ними металевих конструкцій.

Під час роботи на водопровідних, каналізаційних та газових мережах особовий склад цивільної оборони має бути забезпечений ізолювальними протигазами. Наявність газу визначають газоаналізаторами або іншими спеціальними приладами. Дозволяється працювати у фільтрувальних протигазах із додатковими патронами (або спеціальними фільтрувальними коробками) і користуватися інструментом із кольорового металу або обмідненим. Пам'ятати, що заборонено курити, користуватись сірниками та інструментом, який під час роботи з ним іскрить, поблизу загазованих ділянок [5, с. 91].

Слід суворо дотримуватись заходів пожежної безпеки. Категорично заборонено гасити водою палаючі метали (магній, натрій) чи електропристрої, що перебувають під напругою, резервуари з бензином або гасом, матеріали, які зберігаються разом з негашеним вапном та карбідом кальцію. Використовувати можна тільки вогнегасники.

За умови проведення рятувальних та інших невідкладних робіт уночі організовують освітлення ділянки робіт та під'їзних шляхів. Умовними освітлювальними знаками позначають небезпечні місця для руху транспорту, переходи, котловани та інше.

Відповідні режими радіоактивного захисту передбачають максимально допустиму тривалість перебування в зоні радіоактивного зараження, термін перебування в захисних спорудах, а також тривалість проїзду з району розташування формувань в осередок ураження й назад.

Наголошуємо, що основне завдання в процесі вивчення тем «Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях», «Основи рятувальних та інших невідкладних робіт» сформулювати в учнів розуміння, що неухильне дотримання всього комплексу заходів із забезпечення безпеки в зонах зараження та під час проведення рятувальних та інших невідкладних робіт дозволить зберегти їм здоров'я та працездатність.

Перелік нормативно-правових актів з питань цивільного захисту

Кодекси та Закони України:

1. Кодекс цивільного захисту України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458).

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>

2. Закон України «Про дорожній рух» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 31, ст. 338) : веб-сайт. URL: <http://zakon3.Rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення 25.09.2020).

3. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 27, ст.218) : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> (дата звернення 05.06.2020).

4. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 12, ст.81) : веб-сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 27.05.2020).

5. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 23, ст.176) : веб-сайт. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (дата звернення 07.10.2020).

Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України:

1. Постанова КМУ від 19.08.2002 № 1200 «Про затвердження Порядку забезпечення населення і працівників формувань та спеціалізованих служб цивільного захисту засобами індивідуального захисту приладами радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю» : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1200-2002-%D0%BF> (дата звернення 30.09.2020).

2. Постанова КМУ від 26.12.2003 № 2030 «Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків» із змінами : веб-сайт. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2030-2003-%D0%BF> (дата звернення 30.09.2020).

3. Розпорядження КМУ від 01.02.2012 № 58-р «Про затвердження плану заходів щодо проведення просвітницької роботи з населенням, яке проживає в зонах спостереження атомних електростанцій» : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/58-2012-%D1%80> (дата звернення 30.09.2020).

4. Постанова КМУ від 26.06.2013 № 444 «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF> із змінами внесеними постановою КМУ від 26.07.2018 № 592 : веб-сайт : URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-zdij-snennyana-vchannya-naselennya-diyam-u-nadzvichajnih-situaciyah> (дата звернення 29.09.2020).

5. Постанова КМУ від 17.07.2013 № 564 «Про затвердження Порядку функціонування добровільної пожежної охорони» : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2013-%D0%BF> (дата звернення 30.09.2020).
6. Постанова КМУ від 09.10.2013 № 738 «Про затвердження Порядку ведення обліку надзвичайних ситуацій» : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/738-2013-%D0%BF> (дата звернення 29.09.2020).
7. Постанова КМУ від 09.10.2013 № 787 «Про затвердження Порядку утворення, завдання та функції формувань цивільного захисту» : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/787-2013-%D0%BF> (дата звернення 29.09.2020).
8. Постанова КМУ від 23.10.2013 № 819 «Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту», із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 230 від 28.03.2018 : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/819-2013-%D0%BF> (дата звернення 22.09.2020).
9. Постанова КМУ від 30.10.2013 № 841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF> (дата звернення 07.11.2020).
10. Постанова КМУ від 09.01.2014 № 11 «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» із змінами, внесеними постановою КМУ від 16.11.2016 № 825 та від 06.06.2018 № 450 : веб-сайт. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF> (дата звернення 05.06.2020).
11. Постанова КМУ від 26.01.2015 № 18 «Про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій» : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/18-2015-%D0%BF> (дата звернення 09.06.2020).
12. Розпорядження КМУ від 23.11.2015 № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» : веб-сайт. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679> (дата звернення 27.05.2020).
13. Постанова КМУ від 10.03.2017 № 138 «Деякі питання використання захисних споруд цивільного захисту» : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-%D0%BF> (дата звернення 08.10.2020).
14. Розпорядження КМУ від 14.06.2017 № 481-р «Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-%D1%80> (дата звернення 25.09.2020).

15. Постанова КМУ від 27.09.2017 № 733 «Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту» : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF> (дата звернення 08.10.2020).

16. Постанова КМУ від 25.04.2018 № 435 «Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» : веб-сайт. URL: <http://zakon3.Rada.gov.ua/laws/show/435-2018-%D0%BF> (дата звернення 25.09.2020).

Накази:

1. Міністерства освіти і науки України від 21.11.2016 № 1400 «Про затвердження Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту», зареєстрований в Мінюсті України 14.12.2016 за № 1623/29753 : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-16/ed20161121/stru/conv> (дата звернення 08.10.2020).

2. Міністерства освіти і науки України від 13.02.2018 № 139 «Про затвердження Табеля термінових та строкових донесень Міністерства освіти і науки України з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності» : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tabelya-terminovih-ta-strokovih-donesen-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-z-pitan-civilnogo-zahistu-ta-bezpeki-zhittyediyalnosti> (дата звернення 24.09 2020).

3. Міністерства освіти і науки України від 31.01.2019 № 97 «Про затвердження примірного тематичного плану та примірної програми навчання з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності» : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-tematichnogo-planu-ta-primirnoyi-programi-navchannya-z-pitan-ohoroni-praci-ta-bezpeki-zhittyediyalnosti> (дата звернення 05.10. 2020).

4. Міністерства освіти і науки України від 01.02.2019 № 114 «Про проведення навчання, підвищення кваліфікації та перевірки знань посадових осіб з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності осіб з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності» : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-navchannya-pidvis-hennya-kvalifikaciyi-ta-perevirki-znan-posadovih-osib-z-pitan-ohoroni-pracita-bezpeki-zhittyediyalnosti> (дата звернення 06.10. 2020).

5. Міністерства освіти і науки України від 17.01.2020 № 60 «Про затвердження плану основних заходів цивільного захисту Міністерства освіти і науки України на 2020 рік» : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-osnovnih-zahodiv-civilnogo-zahistu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-na-2020-rik> (дата звернення 09.10. 2020).

Алгоритм дій у надзвичайній ситуації

1. Відразу телефонуйте (рис. 21) до служби екстреної допомоги за номером 101 (112) .

Рисунок 21. У надзвичайній ситуації потрібні рішучі дії

Відповідайте на всі запитання диспетчера, адже таким чином він забезпечить швидку реакцію на відповідну надзвичайну ситуацію.

Якщо ви зателефонуєте зі стаціонарного або мобільного телефону, обладнаного GPS, служби екстреної допомоги зможуть відстежити ваше місцезнаходження навіть якщо ви не зможете говорити.

2. Визначте характер надзвичайної ситуації.

Які ознаки вказують на те, що ситуація надзвичайна? Чи потрібна невідкладна домедична допомога, чи існує загроза для майна (будівлі), що може призвести до біди? Важливо не панікувати, заспокоїтися та проаналізувати ситуацію, що виникла, перш ніж реагувати на неї як на надзвичайну.

Основні чинники, що допоможуть трактувати ситуацію, що виникла, як надзвичайну:

– якщо травмування внаслідок нещасного випадку спричинило раптові фізичні симптоми – інтенсивну кровотечу, травми голови, втрату свідомості, біль у грудях, задишку, раптове запаморочення або слабкість, потрібно негайно викликати невідкладну медичну допомогу;

– якщо людина стала психічно неврівноваженою і намагається завдати шкоду собі чи іншому;

– якщо людина безпричинно раптово змінює поведінку, неадекватно реагуючи на все, що відбувається навколо.

Надзвичайних ситуацій, пов'язаних із поведінкою людини, найкраще уникати, якщо ви будете врівноваженими та заохочуватимете людину в кризовій ситуації зберігати спокій. Таким чином ви зможете правильно реагувати, якщо ситуація погіршиться.

3. Знайте, що раптові зміни можуть бути надзвичайними ситуаціями.

Хімічні розливи та плями, пожежі, розриви водопровідних труб, відмикання електроенергії, стихійні лиха, такі, як повені, є прикладами можливих надзвичайних ситуацій.

4. Оцініть негайну загрозу.

Наприклад, якщо якась людина отримає поранення, то й ви в небезпеці, адже також можете травмуватись.

5. Уникайте небезпек та покиньте небезпечну зону.

Якщо ви зауважили небезпечні чинники, що за певних умов можуть заподіяти шкоду вам або іншим людям, негайно залиште це місце. Якщо у вас є план евакуації, дотримуйтесь його. Вийдіть у район де ви будете в безпеці.

У ситуації, коли ви не можете вийти, знайдіть найбезпечніше місце в межах вашого перебування. Ви можете сховатись під твердою поверхнею, наприклад, під столом чи міцною тумбою, що може врятувати вас від падіння стелі або штукатурки.

Якщо ви знаходитесь поблизу автокатастрофи, переконайтеся, що ви не перебуваєте на лінії зустрічного руху автомашин. Зійдіть з дороги!

Майте на увазі, що в надзвичайних ситуаціях події можуть швидко змінюватися. Перевірте, чи наявні летючі або горючі речовини. Наприклад, в автокатастрофі може спалахнути бензин.

6. Допоможіть іншим вийти з небезпечної зони.

Якщо в умовах небезпечної ситуації ви можете спокійно допомагати іншому, робіть це! Якщо повернення в зону лиха є ризикованим, не намагайтесь чинити будь-яких дій. Лише екіпірований рятувальник зможе допомогти в такій ситуації (рис. 22).

Рисунок 22. Рятувальні роботи проводять лише екіпіровані рятувальники

7. Уникайте транспортувати постраждалого.

Якщо в когось є пошкодження шиї, його пересування може призвести до травми хребта. Завжди телефонуйте до екстреної служби, якщо в когось є пошкодження шиї і людина паралізована.

8. Використовуйте телефон лише для того, щоб попросити допомоги.

Ваша цілковита увага повинна зосередитись на ситуації, що виникла, і розмова по телефону лише відволікає. До того ж, якщо ви розмовляєте по телефону, з якого ви вже викликали службу порятунку, аварійний диспетчер не зможе сконтактуватися з вами. Не телефонуйте зайвий раз!

Якщо ви не впевнені в тому, що ситуація надзвичайна, зателефонуйте в службу екстреної допомоги – і диспетчер допоможе вам з'ясувати, чи потрібно надсилати службу з надзвичайних ситуацій.

Не намагайтеся знімати відео, фото або робити селфі під час надзвичайної ситуації, якщо ви не впевнені, що перебуваєте в безпеці. Публікуючи інформацію про вашу ситуацію в соціальних мережах у небезпечних умовах, ви можете травмуватись або в майбутньому потрапити у конфлікт із законом.

9. Повідомте про будь-яку підозрілу активність.

Будьте уважні та завжди повідомляйте владу про підозрілі інциденти. Якщо учень або співробітник розповідає про вбивство людей чи погрожує принести ніж або зброю до школи, на роботу, повідомте про це вчителя чи правоохоронців. Це може запобігти трагедії. Багато «стрільців» часто оголошують свої плани заздалегідь, щоб продемонструвати власну зверхність і прерогативу; не реагуйте на подібні витівки байдуже чи жартівливо, негайно ж повідомляйте про це.

10. Не біжіть до правоохоронних органів.

Завдання перших служб, які прибувають на місце надзвичайної ситуації полягає в тому, щоб спершу знайти і знешкодити злочинця, а не врятувати людей. Тому не виходьте зі схованки і не вибігайте на дорогу до силовиків. Якщо ви поранені, зачекайте лікаря або пожежника, не відвертайте увагу правоохоронців.

11. Тримайте руки піднятими догори.

Коли ви знаходитесь у полі зору поліції, підніміть руки вгору, щоб продемонструвати, що ви не є загрозою. Тримайте свої руки завжди піднятими догори, доки не покинете небезпечну зону.

12. Повідомте поліцію про все, що вам відомо.

Якщо у вас є інформація про місцезнаходження злочинця або тип зброї, повідомте найближчого поліцейського.

13. Завжди біжіть у той бік, звідки прибула поліція.

Не зупиняйтеся, щоб запитати поліцейського, куди вам бігти. Якщо безпечно рухатись, біжіть туди, звідки прибула поліція, тримаючи руки на видноті.

14. Чітко дотримуйтеся інструкції правоохоронців.

Виконуйте це якомога швидше і беззастережно [20, с. 185].

Алгоритм підготовки населення до евакуаційних заходів

1. Евакуація населення проводиться у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю людини.

2. Евакуацію проводять на державному, регіональному, місцевому або об'єктовому рівні.

3. Під час оголошення евакуації (рис. 23) не треба піддаватись паніці.

Рисунок 23. Сигнал «Увага всім!»

4. Необхідно організуватись й зібрати валізу (рюкзак) (рис. 24), загальна вага якої не має перевищувати 50 кг на кожного члена сім'ї. До валізи (рюкзака) прикріплюють нашивку з позначенням адреси постійного місця проживання, прізвище евакуйованого і місця призначення.

5. Громадянам заздалегідь необхідно приготувати:

- паспорт;
- військовий квиток;
- пенсійне посвідчення;
- трудову книжку;
- документи про освіту;
- свідоцтво про шлюб;
- свідоцтво про народження дітей;
- гроші та цінні речі;
- продукти харчування та води на три доби у герметичних ємкостях;
- засоби індивідуальної гігієни;
- верхній одяг і взуття за сезоном та погодою.

6. Дітям дошкільного віку вкладають у кишеню або пришивають до одягу записку, де зазначають прізвище, ім'я, по батькові дитини, адресу проживання, номери телефонів та ім'я та по батькові матері й батька.

Рисунок 24. Вміст валізи громадян у разі евакуації

7. Залишаючи квартиру, необхідно вимкнути освітлювальні та обігрівальні прилади, закрити водопровідні та газові крани, вікна й двері, погасити в печі (каміні) вогонь (рис. 25). Закрити вхідні двері на замок.

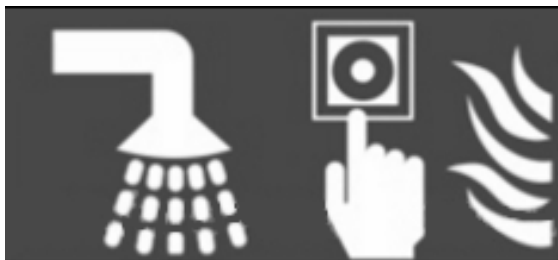

Рисунок 25. Вимкнути освітлювальні та обігрівальні прилади

8. За необхідністю та за можливістю надайте допомогу тим, хто її потребує: літнім та тяжкохворим людям (рис. 26).

Рисунок 26. Надати допомогу людям, які її потребують

9. Прибути на збірний пункт евакуації, адресу якого необхідно уточнити заздалегідь у міський (селищній) раді, підрозділах з питань надзвичайних ситуацій райдержадміністрацій та міськвиконкомів.

До уваги громадян! Збірні пункти евакуації можуть знаходитись на залізничних або автовокзалах, громадських місцях, відкритих територіях. Кожний збірний евакуаційний пункт має свій номер і за кожним закріплюють певну кількість об'єктів.

Усі громадяни під час проведення евакуаційних заходів повинні бути дисциплінованими, дотримуватись порядку, витримки та виконувати розпорядження органів управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення.

10. Після прибуття на місце призначення кожному громадянину необхідно пройти реєстрацію в евакуаційній комісії й оселитися за вказаною адресою.

11. На маршруті і в районі розселення ні в якому разі не випускайте з поля зору дітей, тримайте їх біля себе.

12. Повертайтеся в покинуте приміщення тільки після дозволу відповідальних за евакуацію осіб [6, с. 192].

Інструкція-порядок щодо укриття населення у захисних спорудах

Дії населення за попереджувальним сигналом «Увага всім!»: протягом 3 хвилин переривчасті гудки сирени означають попереджувальний сигнал «Увага всім!»

За цим сигналом необхідно:

1. Увімкнути радіо, радіотрансляції і телевізійні приймачі для прослуховування термінових повідомлень (рис. 27).

Рисунок 27. Термінові повідомлення

2. Уважно прослухати звернення органів управління цивільного захисту до населення і виконати рекомендації, що пропонуються.
3. Уникнути паніки (рис. 28).

Рисунок 28. Уникати паніки

4. За можливістю сповістити сусідів та знайомих про необхідність укритися в захисних спорудах

Тексти звернень (повідомлень) повторюються з перервами протягом 5 хвилин.

У разі повітряної тривоги:

«Увага! Говорить штаб цивільного захисту!

Громадяни!

Повітряна тривога! Повітряна тривога!

Вимкніть газ, перекрийте воду. Візьміть засоби індивідуального захисту, документи, запас води і продуктів харчування, вимкніть світло.

Попередьте сусідів, допоможіть хворим і літнім людям вийти на вулицю. Якогога швидше займіть місце в сховищі або укритті поблизу вашого будинку. Дотримуйте порядку і спокою. Будьте уважні до наших повідомлень.

У разі відбою повітряної тривоги:
«Увага! Увага! Говорить штаб цивільного захисту!
Громадяни!

Відбій повітряної тривоги! Відбій повітряної тривоги!

Усім повернутися до місць роботи або проживання. Надайте допомогу хворим і літнім людям. Будьте готові до повторного (можливого) нападу. Завжди майте при собі засоби індивідуального захисту. Будьте уважні до наших повідомлень!».

У разі хімічної небезпеки:
«Увага! Увага! Говорить штаб цивільного захисту!
Громадяни!

Виникла безпосередня загроза хімічного зараження. За наявності, надягніть протигази. Для захисту шкіри використовуйте одяг і взуття з ізоляційних матеріалів, які максимально закривають ваше тіло. Перевірте герметизацію житлових приміщень, стан вікон і дверей. Загерметизуйте продукти харчування і створіть у ємностях запас води. Заженіть у приміщення свійських тварин. Сповістіть сусідів про отриману інформацію. Надайте допомогу хворим і літнім людям. Надалі дійте відповідно до наших вказівок».

У разі радіаційної небезпеки:
«Увага! Увага! Говорить штаб цивільного захисту!
Громадяни!

Виникла загроза радіоактивного зараження. Приготуйте засоби індивідуального захисту і тримайте їх постійно при собі. За нашою командою або за необхідністю надягніть їх. Для захисту поверхні тіла від забруднення радіоактивними речовинами використовуйте комбінезони і чоботи. При собі майте плівкові (полімерні) накидки, куртки або плащі з ізоляційних матеріалів. Перевірте герметизацію житлових приміщень, стан вікон, дверей. Загерметизуйте продукти харчування, максимально ізолюйте приміщення для свійських тварин і кормів. Створіть у ємностях запас води. Сповістіть сусідів про отриману інформацію. Надайте допомогу хворим і літнім людям. Надалі дійте відповідно до наших вказівок».

У разі отримання повідомлення про необхідність укриття у захисних спорудах (ваш будинок за адресою: _____ до укриття у захисній споруді № _____ за адресою: _____).

Швидше займіть місце в укритті або сховищі за вказаною адресою [6, с. 177].

Порядок дій в умовах надзвичайних ситуацій воєнного арактеру

В умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру, якщо неможливо покинути зону ведення бойових дій, необхідно:

- вивісити на будинку плакат «Тут живуть мирні люди»;
- зробити запас продуктів харчування і води;
- за можливості, обладнати укриття в підвалі, захистити його мішками з піском, передбачити наявність аварійного виходу;
- за наявності земельної ділянки обладнати укриття на такій відстані від будинку, яка більша за його висоту;
- уточнити місце, де може бути надана медична допомога;
- якщо розпочалася перестрілка, лягти на підлогу під вікно або у ванній кімнаті;
- по квартирі пересуватися повзком.

Не можна: підходити до вікон, якщо лунають постріли; спостерігати за ходом бойових дій; стояти чи перебігати під обстрілом; конфліктувати з озброєними людьми; носити армійську форму або камуфльований одяг; демонструвати зброю або предмети, схожі на неї; підбирати покинуті зброю та боеприпаси.

На випадок бойових дій варто підготувати оселю, а саме:

- нанести захисні смуги зі скотчу (паперу, тканини) на віконне скло для підвищення стійкості до вибухової хвилі та зменшення кількості уламків і уникнення травмування в разі його пошкодження;
- обладнати укриття в підвалі, укріпити його мішками з піском, передбачити наявність аварійного виходу (якщо це можливо);
- за наявності земельної ділянки обладнати укриття на такій відстані від будинку, яка перевищує його висоту;
- зробити вдома запаси питної та технічної води;
- зробити запас продуктів тривалого зберігання;
- додатково укомплектувати аптечку засобами надання домедичної допомоги;
- підготувати (закупити) засоби первинного пожежогасіння;
- підготувати ліхтарики (комплекти запасних елементів живлення), гасові лампи та свічки на випадок вимкнення енергопостачання;
- підготувати (закупити) прилади для приготування їжі в разі відсутності газу і електропостачання;
- підготувати необхідні речі та документи на випадок термінової евакуації або переходу до захисних споруд цивільного захисту або інших сховищ (підвалів, погребів тощо);
- особистий транспорт завжди мати в справному стані та із запасом палива для виїзду в небезпечний район;
- із наближенням зимового періоду необхідно продумати питання щодо обігріву оселі у випадку відключення централізованого опалення.

В умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру необхідно:

- зберігати особистий спокій, не реагувати на провокації;
- не розповідати про свої майбутні дії (плани) малознайомим людям, а також знайомим із ненадійною репутацією;
- завжди мати при собі документ (паспорт), що засвідчує особу, дані про групу крові, можливі проблеми зі здоров'я (алергію на медичні препарати тощо);
- знати місце розташування захисних споруд цивільного захисту поблизу місця проживання, роботи, об'єктів частого відвідування (магазин, базар, дорога до роботи, медичні заклади тощо). Без необхідності старатися як найменше перебувати поза місцем проживання, роботи та малознайомих місцях;
- виходячи з приміщень, пересуваючись сходами багатопверхівок або до споруди цивільного захисту (сховища), дотримуватись правила правої руки (як під час руху автомобільного транспорту) з метою уникнення тисняви. Пропускати вперед слабших і надавати допомогу жінкам, дітям, людям похилого віку та інвалідам, що значно скоротить терміни зайняття укриття;
- уникати місць скупчення людей;
- не вступати в суперечки з незнайомими людьми, уникати можливих провокацій;
- уникати місць скупчення людей;
- у разі отримання будь-якої інформації від органів державної влади про можливу небезпеку або заходи щодо підвищення безпеки передати її іншим людям (за місцем проживання, роботи тощо);
- у разі появи озброєних людей, військової техніки, заворушень негайно покидати цей район;
- посилювати увагу і, за можливості, також залишити цей район у разі появи засобів масової інформації сторони-агресора;
- про осіб, які проводять орієнтування на місцевості, розмовляють з акцентом, мають нехарактерну зовнішність, виконують незрозумілі роботи, протиправні та провокативні дії тощо, негайно інформувати органи правопорядку, місцевої влади, військових;
- надавати домедичну допомогу іншим людям у разі їх поранення; викликати екстрену (швидку) медичну допомогу, представників державної служби надзвичайних ситуацій України, органів правопорядку, за необхідності військових;
- у разі, якщо стали свідком поранення або смерті людей, протиправних дій (арешт, викрадення, побиття тощо), намагатися з'ясувати та зберегти як найбільше інформації про них та обставини події для надання допомоги, пошуку, встановлення особи тощо [6, с. 199].

Рекомендації щодо порядку дій під час артилерійського обстрілу залежать від вашого місця перебування:

– у будівлі: негайно зайдіть до підвалу. У разі, якщо підвал відсутній або зачинений, зайдіть до сусідів на першому поверсі. Як правило снаряди попадають у верхні рівні будівлі;

– у будинку: швидко йдіть у кімнату, віддалену напряму, звідки ведеться обстріл. Лежачи або сидячи притуліться до основної (несучої) стіни, не розміщуйтеся напроти вікон. Якщо є можливість, завчасно заклейте скло вікон скотчем або забарикадуйте шафами, це врятує вас від осколків;

– на вулиці: негайно ляжте на землю та накрийте голову руками. Бажано знайти укриття або щільно притулитися до якогось виступу: бордюру, клумби або бетонної конструкції;

– у транспорті треба вийти з автотранспорту та відбігти від дороги, у напрямі від багатOVERХІВОК і промислових об'єктів, лягти на землю та закрити голову руками.

Пам'ятайте, що найчастіше причиною поранення є не пряме попадання снаряду, а результат попадання осколків та вплив вибухової хвилі (рис. 29).

Рисунок 29. Наслідки артилерійського обстрілу

Після закінчення артилерійського обстрілу зачекайте приблизно 10 хв. Обережно підніміться та уважно огляньте місцевість навколо себе. Пересувайтеся не кваплячись, оглядайте маршрут руху. Ноги ставте на вільну від уламків поверхню. Не піднімайте із землі незнайомих предметів (рис. 30).

Рисунок 30. Снаряд який не підірвався

Боєприпаси можуть бути касетними, і місцевість у результаті обстрілу може бути замінована. Снаряди які не підірвалися, можуть

вибухнути від найменшого дотику. Уважно слідкуйте за дітьми і підлітками, тримайте їх біля себе.

Пам'ятайте

Укритись під час обстрілу можна:

– у сховищі (рис. 31);

Рисунок 31. Сховище

– у підвалі під капітальними будинками старої забудови;
– уздовж високого бордюру чи підмурка паркану (рис. 32);

Рисунок 32. Підмурок паркану

– в оглядовій ямі гаража, станції технічного обслуговування;
– у «воронках», які лишилися від попередніх обстрілів;
– у каналізаційних люках;
– у будь-якій канаві, траншеї, ямі;
– у трубі водостоку під дорогою;
– у підземному переході (рис. 33).

Рисунок 33. Підземний перехід

Не можна використовувати для укриття:

– під'їзди будинків;
– місця під технікою (вантажівкою; автобусом);
– непідготовлені для укриття підвали;
– проходи поміж штабелями, контейнерами, будівельними матеріалами;
– укриття, розташовані ближче 30-50 метрів від багатопверхових будівель [6, с. 198].

- кредитні картки і готівку;
- дублікати ключів від будинку та авто;
- карту місцевості та аркуш паперу із записом доведеного до відома всіх членів сім'ї способу екстреного зв'язку й місця зустрічі;
- пристрої зв'язку (радіоприймач, мобільний телефон);
- ліхтарик із запасними батареями;
- компас і годинник;
- мультитул;
- ніж і сокиру;
- сигнальні засоби (свисток, фальшфейєр);
- рулон широкого скотча;
- синтетичну мотузку (діаметр – 4-5 мм, довжина – 20 м);
- блокнот і олівець;
- нитки і голки;
- медичну аптечку першої допомоги,
- ліки, які ви приймаєте на постійній основі, на тиждень;
- одяг (нижня білизна (два комплекти), шкарпетки бавовняні (дві пари), запасні штани, сорочка або кофта, плащ-дошовик, в'язана шапочка, рукавиці, шарф);
- надійне і зручне взуття;
- міні-намет, килимок («пінка», «каримат»), спальник (не обов'язково, але бажано);
- гігієнічні засоби (зубна щітка і паста, мило, рушник), туалетний папір, кілька упаковок сухих хусток, кілька носових хусток, вологі серветки;
- посуд (казанок, фляга, ложка, кружка (краще металева об'ємом 0,5 л), розкладний стаканчик;
- сірники (краще туристичні), запальничку;
- запас їжі на кілька днів. Усе, що можна їсти без приготування і що займає мало місця і довго зберігається. Питна вода на 1-2 дні, яку потрібно періодично оновлювати. Висококалорійні солодощі, жменя льодяників;
- засоби для дезінфікування ран.

Правильно укомплектована валіза може допомогти вижити в екстреній ситуації [5, с. 74].

Памятайте! Усі речі в тривожному рюкзаку повинні бути новими, періодично оновлюваними і не повинні використовуватися в повсякденному побуті. Тривожна валіза призначена тільки для одного – максимально швидкої евакуації з небезпечної зони.

Пам'ятка Обережно! Підозрілий предмет!

У разі виявлення залишених без нагляду речей опитайте людей, які перебувають поруч, та встановіть, кому вони належать або хто міг їх залишити. Якщо власника не встановлено, негайно повідомте про знахідку правоохоронні органи, викличте на об'єкт автомобілі швидкої допомоги та аварійних служб.

Не підбирайте кинутих речей, якими привабливими вони б не були, у них можуть бути закамурфльовані вибухові пристрої (у книжці (рис. 36), у телефонах, у футбольному м'ячі (рис. 37), у кинутих іграшках (рис. 38), у коробках цукерок (рис. 39) тощо).

Рисунок 36. Книжка

Рисунок 37. Футбольний м'яч

Рисунок 38. Кинута іграшка

Рисунок 39. Коробка цукерок

Виявлений предмет, що лежить на землі, не бийте ногами, не чіпайте, не пересувайте і не розкривайте.

Зафіксуйте час виявлення предмета та намагайтесь зробити все можливе, щоб оточуючі люди відійшли якнайдалі від знахідки.

Обов'язково дочекайтесь прибуття правоохоронців (ви – важливий свідок!) [5, с. 67].

У разі вибуху негайно падайте на землю (рис. 40), краще під прикриття (бордюр, машину тощо).

Рисунок 40. У разі вибуху негайно падайте на землю

Викличте швидку допомогу, рятувальників, комунальні служби (газ, електрика, тепло). До прибуття карети швидкої допомоги надайте постраждалим домедичну допомогу.

Завжди контролюйте ситуацію навколо себе, особливо коли перебуваєте на об'єктах з масовим перебуванням людей.

Пам'ятайте!

Практично всі вибухові речовини отруйні, чутливі до механічних і звукових впливів, нагрівання.

Поводження з ними вимагає максимальної уваги та обережності!

Знешкоджувати вибуховий пристрій або локалізувати вибух можуть тільки підготовлені піротехніки чи інші фахівці після виведення людей із небезпечної зони та виставлення оточення.

У разі виявлення підозрілого предмета телефонуйте до екстрених служб за номерами «101», «102» [6, с. 202].

Дії у разі виявлення підозрілих і вибухових предметів

Під час виявлення вибухонебезпечного або підозрілого предмета на вулиці:

- зателефонуйте на номер рятувальної служби «101» або СБУ, відділення міліції;
- попередьте перехожих про можливу небезпеку;
- очікуючи на прибуття рятувальників, огородіть чимось небезпечне місце та відійдіть від знахідки на безпечну відстань (100 м);
- для огороження скористайтеся будь-якими підручними матеріалами: гілками, мотузками, шматками тканини, камінням тощо.

У під'їзді свого будинку:

- опитайте сусідів, можливо він належить їм;

– якщо власника не встановлено – негайно повідомте про знахідку у відділення поліції.

Перебуваючи в громадському транспорті:

– звертайте увагу на залишені кимось сумки, портфелі, згортки, іграшки чи інші предмети, у яких можуть знаходитися саморобні вибухові пристрої;

– негайно за допомогою кнопки виклику водія, переговорного пристрою чи іншим способом повідомте про знахідку водія транспортного засобу або будь-якого правоохоронця;

– у жодному разі не відкривайте знайдені пакети чи сумки, не торкайтеся до них і попередьте людей про можливу небезпеку.

Категорично забороняється:

– чіпати чи переміщувати підозрілий предмет та інші предмети, що знаходяться поряд з ним;

– допускати дітей і сторонніх осіб до місць виявлення вибухонебезпечних предметів;

– заливати його рідинами, засипати ґрунтом або чимось його накривати;

– вмикати поблизу знайденого предмета електрорадіопаратуру, переговорні пристрої чи рацію;

– користуватися мобільними телефонами;

– торкатися підозрілого предмета, здійснювати на нього звуковий, світловий, тепловий чи механічний вплив.

Якщо стався вибух:

– спробуйте заспокоїтися й з'ясувати ситуацію;

– не користуйтеся відкритим вогнем;

– зі зруйнованого приміщення виходьте обережно, не торкаючись пошкоджених конструкцій або оголених дротів;

– у разі задимлення захистіть органи дихання змоченою хусткою, шматком тканини чи рушником;

– у громадському транспорті насамперед виконуйте всі команди водія чи команди, які оголошують дистанційно [20, с. 184].

Нагадуємо, що розмінуванням, знешкодженням або знищенням вибухонебезпечних предметів займаються тільки фахівці відповідних служб. Одна з основних причин нещасних випадків із вибуховими пристроями – грубе порушення елементарних правил безпеки.

Алгоритм дій при аваріях з вибухами і пожежами

Дії у випадку виникнення вибуху:

- не підходьте до вибухонебезпечного предмета, не чіпайте його;
- негайно залиште небезпечне місце (у приміщенні чи надворі);
- попередьте про небезпеку оточуючих;
- повідомте про вибухонебезпечний предмет в поліцію за телефоном: 102;
- якщо відчуваєте що вибух неминучий, лягайте на землю і прикрийте голову руками.

При вибуху в сусідній будівлі (приміщенні):

- повідомте про вибух рятувальників за телефоном: 101;
- при евакуації візьміть документи і предмети першої необхідності;
- просувайтесь обережно, не торкаючись пошкоджених конструкцій та оголених проводів;
- дійте у відповідності з вказівками посадових осіб, які прибули на місце.

Опинившись у завалі:

- спробуйте зрозуміти, яке у вас поранення;
- надайте собі посильну допомогу;
- одягніть теплі речі, розтирайте придавлені кінцівки;
- переверніться на живіт, послабте тиск на груди;
- голосом і стукотом привертайте увагу рятувальників, особливо в момент затишшя;
- зміцніть завал (спробуйте встановити підпорки під конструкції).

При пожежі у будівлі:

- не панікуйте, визначте звідки загрожує небезпека;
- викличте пожежних за телефоном: 101, повідомте адресу пожежі;
- використовуйте вогнегасники;
- рухайтесь у бік, протилежний пожежі;
- рухайтесь по не задимленій сходовій клітці;
- для зупинення доступу диму закрийте вентиляційні отвори, двері і вікна щоб не було протягів, адже кисень підсилює розгоряння вогню;
- увімкнені електроприлади заборонено гасити водою, їх гасить лише вогнегасником;
- рухайтесь, якомога нижче нахилиючись до підлоги, щоб не вчадіти, дим завжди піднімається вгору;
- допомагайте людям під час пожежі, але не забувайте про своє життя;
- шукайте можливість евакуюватись;
- при пожежі у висотному будинку не користуйтеся ліфтом [20, с. 184].

Порядок дій у натовпі

Натовп (рис. 41) – це особливий біологічний організм. Він діє за своїми законами і не завжди дбає про інтереси окремих людей, зокрема про їхнє життя. В охопленому панікою натовпі легко загинути.

Рисунок 41. Натовп

Тому необхідно знати, як вести себе, щоб не загинути в натовпі:
– краще правило – не потрапляти в натовп;
– намагайтесь уникати великих скупчень людей, якою б не була ваша зацікавленість подією, що відбувається (рис. 42);

Рисунок 42. Уникайте великих скупчень людей

– якщо натовп захопив – не чинити йому опір;
– якщо у вас є які-небудь громіздкі речі: валіза, рюкзак, великі сумки киньте їх, вони можуть стати причиною вашого падіння; якщо щось упустили, ні в якому разі не нахилийтесь, щоб підняти (рис. 43);

Рисунок 43. Не піднімайте речі, які ви упустили

– якщо натовп прийшов у рух і «зачепив» вас, не тримайте руки в кишенях, зігніть їх у ліктях і тримайте перед грудьми; застебніть наглухо одяг, зніміть шарф (рис. 44);

Рисунок 44. Не тримайте руки в кишенях, зігніть їх у ліктях

– дотримуйтесь загальної швидкості руху натовпу, за можливості стримуйте поштовхи ззаду і збоку;

– рухаючись, піднімайте ноги якомога вище, ставте ногу на повну стопу, не піднімайтеся навшпиньки;

– не наближайтеся до вітрин, стін, скляних дверей, парканів, до яких вас можуть притиснути і задушити (рис. 45);

Рисунок 45. Не наближайтеся до вітрин

- допомагайте піднятися людям, збитим з ніг;
- якщо ви впали, постарайтеся якнайшвидше піднятися на ноги, при цьому не спирайтеся на руки; намагайтеся хоч на мить стати на повну стопу, здобувши опору; «виринають», різко відштовхнувшись від землі ногами;
- якщо ж піднятися не вдалося, постарайтеся згорнутися клубком, захищаючи голову передпліччями рук, долонями, закриваючи потилицю (рис. 46);

Рисунок 46. Постарайтеся зігнутися клубком

- діти повинні йти попереду дорослих, закрийте дітей спиною або посадіть їх собі на плечі (рис. 47);

Рисунок 47. Посадіть дітей собі на плечі

- не привертайте до себе увагу висловлюваннями щодо політичних, релігійних подій, не наближайтеся до груп осіб, які поведуться агресивно (рис. 48) [5, С.65].

Рисунок 48. Не привертайте до себе уваги

Правила поведінки під час і після захоплення вас заручником

До терористичного акту неможливо підготуватися. Для мирних громадян, які опинилися в екстремальній ситуації, існують певні правила поведінки, що засновані на світовому досвіді. Якщо ви стали заручником, рекомендуємо дотримуватись зазначених правил поведінки:

- не реагуйте на провокаційну чи зухвалу поведінку терористів, не удавайтеся до дій, що можуть привернути їхню увагу, бажано підкоритися їм беззастережно;

- продовжуйте спокійно сидіти, ні про що не питаючи й не дивлячись в очі терористам;

- перш ніж пересунутися чи відкрити сумочку, запитуйте дозволу;

- сховайте документи й матеріали, що можуть вас скомпрометувати;

- віддайте особисті речі, яких вимагають терористи;

- тримайте під рукою фотокартку родини, дітей, іноді це може зворушити злочинців;

- не панікуйте, краще подумайте, як знайти вихід зі становища;

- постарайтеся зрозуміти наміри терористів, щоб оцінити можливості спору;

- з'ясуйте налаштовані вони рішуче чи можливий діалог;

- почергово спостерігайте затерористами; старайтеся визначити точну кількість терористів;

- намагайтеся зайнятися чимось – читати, писати чи розмовляти із сусідами;

- у разі стрілянини лягайте на підлогу або ховайтеся за сидінням, але нікуди не біжіть; у подібній ситуації місця біля вікон є кращою схованкою, ніж місця в проході;

- іноді трапляється нагода врятуватися, перебуваючи біля виходів, розгляньте варіанти втечі через аварійні виходи;

- якщо вдається стимулювати симптоми хвороби, є можливість звільнитися у результаті переговорів: часто терористи звільняють жінок, дітей, літніх і хворих людей;

- звільнені заручники мають повідомити якнайбільше деталей: скільки загарбників, у якій частині транспортного засобу вони перебувають, яка в них зброя, скільки пасажирів тощо [3, с.190].

Пам'ятайте! Кожний, хто дотримується правил поведінки, не тільки зберігає власне життя, але допомагає зберегти життя іншим.

Словник термінів

Аварія – небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище [9].

Аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи – роботи, спрямовані на пошук, рятування і захист населення, уникнення руйнувань і матеріальних збитків, локалізацію зони впливу небезпечних чинників, ліквідацію чинників, що унеможливають проведення таких робіт або загрожують життю рятувальників [9].

Аварійно-рятувальна служба – сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [9].

Апатія — клінічний симптом, який характеризується байдужим ставленням до довкілля, зникненням зовнішніх проявів емоційних реакцій. Є звичайним проявом депресії, яку можуть спричинити деякі лікувальні препарати, шизофренії, різних соматичних і неврологічних хвороб [6, с. 250].

Біологічна зброя – це патогенні мікроорганізми або їх спори, віруси, бактеріальні токсини, заражені люди і тварини, а також засоби їх доставки (ракети, артилерійські снаряди, мінометні міни, авіаційні бомби, автоматичні дрейфуючі аеростати), призначені для ураження живої сили і населення противника, сільськогосподарських тварин, посівів сільськогосподарських культур, зараження продовольства і джерел води, а також псування деяких видів військового спорядження і військових матеріалів [4, с. 178].

Буря (шторм) – дуже потужний, зі швидкістю понад 20 м/с постійний вітер, що викликає великі руйнації на суші та хвилювання на морі (шторми) [6, с. 167].

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і

законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5, с. 100].

Вітрові пагони – підвищення рівня води в гирлах річок, на узбережжі водосховищ, морів унаслідок дії вітру [4, с. 181].

Геофони – спеціальні прилади, які реагують на звук голосу, стук, серцебиття й застосовуються для розшуку постраждалих як акустичний метод пошуку [6, с. 243].

Дезактивація – це видалення радіоактивних речовин (РР) з поверхні техніки, будівель і споруд, території, а також з продуктів харчування, фуражу, сировини і води [15].

Дегазація – це нейтралізація або видалення отруйних речовин (ОР) з поверхні техніки, будівель і споруд, території, а також з продуктів харчування, фуражу, сировини і води [15].

Дезінфекція – комплекс заходів по знищенню збудників інфекційних хвороб людини та тварин в зовнішньому середовищі фізичними, хімічними і біологічними методами [8, с. 23].

Дезінсекція – комплекс заходів по знищенню комах, які часто є переносниками збудників хвороб (комарі, мухи, кліщі тощо) та шкідників сільськогосподарських культур [8, с. 23].

Деконтамінація – процес проведення медико-санітарних заходів з метою усунення хімічних, радіаційних чинників та біологічних агентів з поверхні тіла людини, в продукті або на продукті, приготовлених для споживання, на інших предметах, включаючи транспортні засоби, які можуть становити ризик для здоров'я населення [5, с. 100].

Демеркуризація – видалення ртуті і її з'єднань фізико-хімічними чи механічними способами [8, с. 23].

Дератизація – комплекс заходів по боротьбі з гризунами — джерелами та переносниками інфекційних захворювань [8, с. 23].

Дифузійне горіння – горіння, під час якого змішування компонентів горючої суміші (горюча речовина і окислювач) відбувається в зоні горіння [5, с. 100].

Дорожньо-транспортна пригода – подія, що сталася під час руху дорожнього транспортного засобу, внаслідок якої загинули або зазнали травм люди чи заподіяна шкода майну. Рівень надзвичайної ситуації при дорожньо-транспортній пригоді визначається відповідно до Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, що затверджується Кабінетом Міністрів України [9].

Евакуація – організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення [9].

Екстремальна ситуація – це ситуація, що загрожує здоров'ю, життю, майну або навколишньому природному середовищу, громадському порядку, та інші небезпечні події [6, с. 203].

Екстрена психологічна допомога – це сукупність заходів загальнонародської підтримки та практичної допомоги ближнім, які зазнають страждань і нужди [6, с. 203].

Епідемія – масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу [9].

Епізоотія – широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території [9].

Епіфітотія – широке поширення на території однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць заразної хвороби рослин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території [9].

Ехолокація – засіб виявлення розташування, розмір, структуру, природу об'єктів шляхом передачі акустичних або радіохвиль та аналізу хвиль відбитих від об'єктів [6, с. 228].

Єдина державна система цивільного захисту (ЄДСЦЗ) – сукупність органів управління, сил і засобів центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту в мирний час і в особливий період [9].

Зажор – скупчення в руслі річки мас шуги та (або) донного льоду в осінній період перед льодоставом. Рухаючись під льодом, шуга утворює зажор, тобто закупорку живого перерізу русла річки в період льодоставу [4, с. 181].

Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій – комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію або пом'якшення її можливих наслідків [9].

Заручник – фізична особа, яка захоплена і / або утримується з метою спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматись від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, що захоплена [6, с. 171].

Засоби протипожежного захисту – технічні засоби, призначені для запобігання, виявлення, локалізації та ліквідації пожеж, захисту

людей, матеріальних цінностей та довкілля від впливу небезпечних факторів пожежі [9].

Засоби цивільного захисту – протипожежна, аварійно-рятувальна та інша спеціальна техніка, обладнання, механізми, прилади, інструменти, вироби медичного призначення, лікарські засоби, засоби колективного та індивідуального захисту, які призначені та використовуються під час виконання завдань цивільного захисту [9].

Захисні споруди цивільного захисту – інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів [9].

Зброя ураження – ядерна, хімічна, біологічна (бактеріологічна) зброя [13, с. 123].

Зворотна вода – вода, що повертається за допомогою технічних споруд і засобів з господарської ланки кругообігу води в його природні лануки у вигляді стічної, шахтної, карерної чи дренажної води [5, с. 100].

Землетрус – коливання земної кори, що виникають у результаті природних геологічних процесів: руху тектонічних плит, вулканічної діяльності, обвалів підземних пустот, внаслідок падіння на поверхню землі великих космічних тіл, а також під час потужних підземних та наземних вибухів, зокрема під час проведення ядерних випробувань [8, с. 16].

Зона біологічного зараження – це територія, заражена біологічними збудниками захворювань у кількості, яка перевищує допустиму [6, с. 230].

Зона можливого ураження – окрема територія, акваторія, на якій внаслідок настання надзвичайної ситуації виникає загроза життю або здоров'ю людей та заподіяна шкода майну [9].

Зона надзвичайної ситуації – окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація [9].

Зона хімічного зараження – територія чи акваторія, у межах якої поширені або куди потрапили небезпечні хімічні речовини в концентраціях або кількостях, що створюють небезпеку для життя і здоров'я людей, для сільськогосподарських тварин і рослин протягом певного часу [5, с. 84].

Зсув – зміщення мас гірських порід або ґрунту вниз по схилу під дією сили земного тяжіння без втрати контакту з нерухомою основою [2, с. 100].

Інженерний захист територій – комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а

також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період [9].

Інженерно-технічні заходи цивільного захисту – комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення і територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період [9].

Інкапаситанти – речовини, які здатні викликати у здорових людей психічні аномалії або фізичну нездатність до виконання поставлених перед ними завдань [4, с. 180].

Іританти – речовини, які подразнюють слизові оболонки очей, верхні дихальні шляхи, а іноді й шкірні покриви [4, с. 180].

Істерика – демонстративна поведінка, що виражає активний протест, власні страждання і неможливість адекватних реакцій. Істеричною також називають голосну, неспокійну поведінку, яка провокує інших людей на такі ж емоції [6, с. 251].

Карантин – система заходів для попередження поширення інфекційних захворювань з епідемічного осередку (заборона та обмеження в'їзду та виїзду), виявлення та ізоляція хворих і осіб, що контактували з хворими чи джерелами інфекції, а також для ліквідації самого осередку бактеріологічного враження [7, с. 23].

Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [9].

Класифікаційна ознака надзвичайних ситуацій – технічна або інша характеристика небезпечної події, що зумовлює виникнення обстановки, яка визначається як надзвичайна ситуація [9].

Класифікація надзвичайних ситуацій – система, згідно з якою надзвичайні ситуації поділяються на класи і підкласи залежно від характеру їх походження [9].

Кібертероризм – використання або загроза використання комп'ютерних технологій з метою порушення суспільної рівноваги, залякування населення, вплив на прийняття рішень органами влади для досягнення політичних, корисливих або будь-яких інших цілей, а також напад на комп'ютерні мережі, обчислювальні центри, центри керування військовими мережами і медичними установами, банківські та інші фінансові мережі, засоби передавання інформації за допомогою комп'ютерних мереж [6, с. 215].

Ліквідація наслідків надзвичайної ситуації – проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та

збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації [9].

Медико-психологічна реабілітація – комплекс лікувально-профілактичних, реабілітаційних та оздоровчих заходів, спрямованих на відновлення психофізіологічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності рятувальників аварійно-рятувальних служб (формувань), осіб, залучених до виконання аварійно-рятувальних робіт у разі виникнення надзвичайної ситуації, а також постраждалих внаслідок такої надзвичайної ситуації, передусім неповнолітніх осіб [9].

Мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано [5, с. 100].

Моніторинг надзвичайних ситуацій – це система безперервних спостережень, лабораторного та іншого контролю для оцінки стану захисту населення і територій та небезпечних процесів, які можуть призвести до загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, а також своєчасне виявлення тенденцій до їх зміни [9].

Мультитул – позначення різних видів портативних інструментів, які сполучають у собі кілька функцій, замінюючи набір звичайних інструментів [5, с. 101].

Надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [9].

Надзвичайна ситуація техногенного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті унаслідок транспортної аварії (катастрофи), пожежі, вибуху, аварії з викиданням (загрозою викидання) небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин, раптового руйнування споруд, аварій в електроенергетичних системах, системах життєзабезпечення, системах телекомунікації, на очисних спорудах, у системах нафтогазового промислового комплексу, гідродинамічних аварій на греблях, дамбах [9].

Надзвичайна ситуація природного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, пов'язане з небезпечним геофізичним, геологічним, метеорологічним або гідрологічним явищем, деградацією ґрунтів чи надр, пожежею у природних екологічних системах, зміною стану повітряного басейну, інфекційною захворюваністю та отруєнням людей, інфекційним захворюванням свійських тварин, масовою загибеллю диких тварин, ураженням сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками [6, с. 162].

Надзвичайна ситуація соціального характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, спричинене протиправними діями терористичного і антиконституційного спрямування (здійснення або реальна загроза терористичного акту у вигляді збройного нападу, захоплення й утримання заручників, важливих об'єктів, ядерних установок і матеріалів, систем зв'язку та телекомунікації, нападу чи замаху на екіпаж повітряного чи морського судна, викрадення чи знищення суден, встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях), або пов'язане із зникненням (викраденням) зброї та небезпечних речовин, нещасними випадками з людьми [13, с. 112].

Надзвичайна ситуація воєнного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, спричинене застосуванням звичайної зброї або зброї масового ураження, під час якого виникають вторинні чинники ураження населення внаслідок зруйнування атомних та гідроелектростанцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухових, сильнодіючих отруйних речовин, токсичних відходів, транспортних та інженерних комунікацій [13, с. 120].

Небезпечна подія – подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків [9].

Небезпечний чинник – складова частина небезпечного явища (пожежа, вибух, викидання, загроза викидання небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин) або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом), перевищенням нормативних показників і створює загрозу життю та/або здоров'ю людини; [9].

Непрофесійні об'єктові аварійно-рятувальні служби – служби, що створюються з числа інженерно-технічних та інших досвідчених працівників суб'єктів господарювання, які здобули необхідні знання та навички у проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт і здатні за станом здоров'я виконувати роботи в екстремальних умовах [9].

Неспеціалізована аварійно-рятувальна служба – професійна або непрофесійна аварійно-рятувальна служба, яка має підготовлених рятувальників та відповідні засоби цивільного захисту і призначена для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, які не потребують відповідної спеціалізації [9].

Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, який згідно із законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру [9].

Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту – спеціальне невійськове об'єднання аварійно-рятувальних та інших формувань, органів управління такими формуваннями системи центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [9].

Обсервація – спостереження за епідемічним осередком та спеціальні заходи, що запобігають поширенню інфекції в інші райони. Спостереження протягом певного часу за ізольованими в спеціальному приміщенні людьми, які могли мати контакт з хворими карантинними хворобами [8, с. 23].

Оповіднення – доведення сигналів і повідомлень органів управління цивільного захисту про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, аварій, катастроф, епідемій, пожеж тощо до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення [9].

Осередок біологічного ураження – це територія, на якій у результаті впливу біологічних засобів (зброї противника) виникли масові ураження людей, сільськогосподарських тварин, рослин [6, с. 230].

Осередок хімічного ураження – це територія, в межах якої в результаті впливу хімічної зброї або аварійного викидання в навколишнє середовище сильнодіючих отруйних речовин виникли масові ураження людей, сільськогосподарських тварин і рослин [6, с. 226].

Осередок ядерного ураження – це територія, на якій під впливом вражаючих факторів ядерного вибуху виникли руйнування будівель і споруд, пожежі, радіоактивне забруднення місцевості й ураження людей і тварин [6, с. 228].

Особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавця стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [5, с. 226].

Повені – тимчасове затоплення значної частини суші в результаті розливу річок та великої кількості опадів, танення снігу, заторів льоду в період весняного паводка, вітрового нагону води в річки з моря [9].

Пожежа – неконтрольований процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот та навколишнього природного середовища [9].

Пожежна безпека – відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю [9].

Пожежна охорона – вид діяльності, який полягає у запобіганні виникненню пожеж і захисті життя та здоров'я населення, матеріальних цінностей, навколишнього природного середовища від впливу небезпечних чинників пожежі [9].

Постраждалі внаслідок надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру (далі – постраждалі) – особи, здоров'ю яких заподіяна шкода внаслідок надзвичайної ситуації [9].

Припай – суцільний льодяний покрив, що примерзає до берега [4, с. 181].

Професійна аварійно-рятувальна служба – аварійно-рятувальна служба, працівники якої працюють за трудовим договором, а рятувальники, крім того, проходять професійну, спеціальну фізичну, медичну та психологічну підготовку [9].

Потенційно небезпечний об'єкт – це такий об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються небезпечні радіоактивні, пожежовибухові, хімічні речовини та біологічні препарати, гідротехнічні і транспортні споруди, транспортні засоби, а також інші об'єкти, що створюють загрозу виникнення надзвичайної ситуації [13, с. 124].

Променеві ураження – гостра променева хвороба, радіаційні ураження шкіри, слизових оболонок, деяких органів і систем організму [6, с. 229].

Проникаюча радіація – потік гамма променів і нейтронів, які утворюються під час ядерного вибуху [5, с. 178].

Психологічний стрес – це стан надмірної активації вищих психічних функцій (свідомість, сприйняття, пам'ять, увага і мислення) і дезорганізації поведінки, що розвивається в результаті загрози або реального впливу екстремальних факторів [6, с. 204].

Радіаційний та хімічний захист – це комплекс заходів цивільного захисту, спрямованих на запобігання або послаблення дії іонізуючого випромінювання, небезпечних хімічних речовин та (або) бойових отруйних речовин [5, с. 56].

Режим радіаційного захисту – це порядок дій людей, що виявилися в зоні радіоактивного зараження і порядок вживання засобів і способів їх захисту, що передбачають максимальне зменшення доз опромінення [5, с. 57].

Реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків – скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що

здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заповідання шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну [9].

Рикетсії – група бактеріоподібних внутрішньоклітинних організмів, патогенні види яких живуть в організмі членистоногих різних видів, а також ссавців, птахів і спричиняють у тварин різні хвороби – рикетсіози [4, с.181].

Сили цивільного захисту – аварійно-рятувальні формування, спеціалізовані служби та інші формування цивільного захисту, призначені для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій [9].

Система оповіщення – комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури і технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення [9].

Спеціалізована аварійно-рятувальна служба – професійна аварійно-рятувальна служба, яка має підготовлених рятувальників та відповідні засоби цивільного захисту і призначена для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з особливим ризиком для життя та здоров'я, зокрема для гасіння газових фонтанів, проведення водолазних та гірничорятувальних робіт [9].

Спеціалізована служба цивільного захисту – підприємства, установи, організації, об'єднані для виконання завдань у сфері цивільного захисту відповідної функціональної спрямованості [9].

Стихійне лихо – природне явище, що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків [9].

Стрессова реакція – це неспецифічна реакція організму, яка забезпечує його захист від загрозливих впливів шляхом мобілізації насамперед фізичних ресурсів організму [6, с. 203].

Тероризм (від лат. terror – жах) – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або зазіхань чи інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [6, с.171].

Терористичні акти – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258-ою Кримінального Кодексу України [6, с. 210].

Техногенна безпека – відсутність ризику виникнення аварій та/або катастроф на потенційно небезпечних об'єктах, а також у суб'єктів господарювання, що можуть створити реальну загрозу їх виникнення. Техногенна безпека характеризує стан захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Забезпечення техногенної безпеки є особливою (специфічною) функцією захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій [9].

Токсодоза – величина, яка характеризує дію на організм отруйної величини, що вимірюється добутком концентрації отруйної речовини в повітрі на час перебування людини в певному місці без засобів захисту органів дихання, протягом якого проявляються різні ступені токсичного впливу отруйної речовини на людину (виражається в мг/л·хв або мг/м³·хв) [5, с. 84].

Тягун у портах – коливальні рухи води в портах, бухтах та гаванях, які викликають циклічні переміщення суден, що стоять біля причалів [4, с.181].

Ударна хвиля – це область різкого і значного за величиною стиснення середовища, що поширюється від центра вибуху з надзвуковою швидкістю [5, с. 178].

Ураган – це атмосферний вихор великої руйнівної сили [6, с. 220].

Фітотоксиканти – токсичні хімічні речовини, призначені для ураження різних видів рослинності. знищення сільськогосподарських культур і лісо-вих насаджень з метою позбавлення країни продовольчої бази і підриву еконо- мічного потенціалу [18, с.70].

Хімічна зброя – бойові засоби, уражаюча дія яких заснована на токсичних властивостях отруйних речовин, переведених у бойовий стан [4, с. 178].

Цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [9].

Цільова мобілізація – мобілізація, яка проводиться з метою ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру державного рівня та їх наслідків у порядку визначеному Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» та іншими нормативно-правовими актами [5, с.178].

Шок – патологічний розлад функцій життєвих систем організму, що супроводжується порушенням дихання і кровообігу[5, с. 178].

Шуга – дрібна пухка крига, що з'являється напередодні замерзання водойми або під час льодоходу[13, с. 127].

Використані та рекомендовані джерела:

1. Березюк О.В., Лемешев М.С. Безпека життєдіяльності
URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmbt/berezyuk_bezpeka_zhitty_ediyalnosti/63.htm (дата звернення 07.10.2020).
2. Васійчук В.О., Гончарук В.Є, Качан С.І., Мохняк С.М. Основи цивільного захисту : навчальний посібник. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2010. 417 с.
3. Гарасимів І.М. Захист України : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Тернопіль : «Астон», 2018. 256 с.
4. Гнатюк М.Р. Захист України : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Київ : Генеза, 2018. 192 с.
5. Гнатюк М.Р. Захист України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Київ : Генеза, 2019. 160 с.
6. Гудима А.А. Захист України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Тернопіль : «Астон», 2019. 256 с.
7. Дем'яненко М. Глобальний розвиток людства: стратегії, загрози, тенденції
URL: http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3369:strategiji-rozvitku-lyudstva-tendentsiji-ta-zagrozi&catid=8&Itemid=350 (дата звернення 09.10.2020).
8. Запорожець О.І., Заплатинський В.М., Халмурадов Б.Д., Применко В.І., Михайлюк В.О., Коніцула Т.Я. Безпека життєдіяльності : підручник. Київ : НАУ, 2011. 482 с.
9. Кодекс цивільного захисту України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення 08.10.2020).
10. Конституція України. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30.
11. Корінчевська І.А. Безпека життєдіяльності та основи охорони праці : методичні рекомендації. Київ : МАУП, 2016. 49 с.
12. Костенко В. Модернізація державної системи цивільного захисту в контексті європейської інтеграції України. : Державне управління та місцеве самоврядування, 2013. № 4(19).
13. Лелека В.М. Захист України. Організація та методика викладання предмета. 10-11 класи : посібник. Харків : «Ранок», 2016. 192 с.
14. Навчальна програма «Захист України» для навчальних закладів системи загальної середньої освіти (рівень стандарту) затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407 «Про надання грифу МОН України навчальним програмам для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти». URL: <httphttps://mon.gov.ua//rogram/zaxist-vitchizni.rivenstandartu-zatverdzhena13.12.2>. (дата звернення 09.10.2020).
15. Основні потенційні небезпеки в Україні з точки зору виникнення

- надзвичайних ситуацій. URL: <https://studfile.net/preview/6468055/>
16. Основні способи захисту в умовах загрози та виникнення надзвичайних ситуацій. URL: https://www.ifnmu.edu.ua/images/zagalna_informacia/civilnii_zahist/metodichni_materiali/1.pdf (дата звернення 09.10.2020).
 17. Постанова КМ України Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту від 9 січня 2014 р. № 11 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 825 від 16.11.2016, № 450 від 06.06.2018, № 659 від 17.07.2019, № 916 від 06.11.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10> (дата звернення 05.10.2020).
 18. Ткачук А.І., Пуляк О.В. Цивільний захист. Курс лекцій : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр». Кропивницький : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2017.144с.
 19. Указ Президента України від 24.12.2012 №726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». URL: zakon.rada.gov.ua > 2012 (дата звернення 09.06.2020).
 20. Хараху С. О. Захист України : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Львів : «Світ», 2018. 216 с.
 21. Яремко З. Безпека життєдіяльності URL: http://old.geology.lnu.edu.ua/Education/Progr_kursiv/PR_BGD_03.htm (дата звернення 14.08.2020).

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

**Особливості навчання розділу
«Основи цивільного захисту»
предмета «Захист України»
у закладах загальної середньої освіти**

Методичні рекомендації

Комп'ютерний набір: Н.М. Сукачова
Комп'ютерне макетування: Н.М. Сукачова

Здано в набір 02.11.2020 р.
Підписано до друку 10.12.2020 р.
Формат 60×84/16
Гарнітура Arial